

આદિવાસી અકાદમી તેજગઢ

અનુક્રમણિકા

૧.	કલા સંગ્રહાલય	... ૧
૨.	સંશોધન	... ૪
૩.	ગ્રંથાલય	... ૫
૪.	વસંતશાળા	... ૫
૫.	કાર્યશાળા	... ૧૦
૬.	સામાજિક કાર્ય	... ૧૩
૭.	પ્રકૃતિ	... ૧૪
૮.	પી.આર.ઓ	... ૨૩
૯.	કમીટીઓ / સમીતી	... ૨૩
૧૦.	મિટીઆ રિપોર્ટ્સ	... ૨૪
૧૧.	આર્થિક અહેવાલ	... ૩૪

૧. કલા-સંગ્રહાલય

વાયા સંગ્રહાલય વાર્ષિક અહેવાલ એપ્રિલ ૨૦૧૪ થી ૨૦ જાન્યુઆરી ૨૦૧૫

એથનોમ્યુઝિક કાર્યશાળા :

આદિવાસી ગીત, સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય આજના સમયમાં લુપ્ત થઈ રહ્યું છે અથવા બદલાય રહ્યું છે. જેને જાળવવું એ આપણા બધાની એક ફરજ થઈ પડે છે. આ ગીત સંગીત નૃત્ય તેની મૂળ પરંપરામાં જળવાય તે માટે ટેકનોલોજીની મદદથી તેને એક સ્થાન આપવાનો પ્રયત્ન સંગ્રહાલયે કર્યો છે. દેશના દરેક રાજ્યના કલાકારોને બોલાવી તેમની કલાનું દ્રશ્ય,

શ્રાવ્ય, ફોટોના માધ્યમથી દસ્તાવેજીકરણ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. આ દસ્તાવેજીકરણ થયા બાદ તેને દેશ દુનિયામાં ચાલના આપવા માટે (સી.ડી, વી.સી.ડી)અથવા બુકના માધ્યમથી પ્રકાશિત કરવાના પ્રયત્નો આ સંગ્રહાલય કરી રહ્યું છે. કલાની કદર થાય તેને સન્માન મળે તેની તરફ જોવાની દૃષ્ટિકોણ વાય તે હેતુથી આ વર્ષ દરમિયાન બે કાર્યશાળા કરી છે.

તા. ૧૭ થી ૧૯ મે ૨૦૧૪ ઝારખંડ નૃત્ય મંડળી, સંખ્યા - ૧૨

તા. ૨૧ થી ૨૩ મે ૨૦૧૪ ઉત્તરાખંડ મંડળી કાર્યશાળા કલાકાર સંખ્યા - ૮

ચિત્રકલાના વ્યાવસાયિક કલાકારોની કાર્યશાળા

દેશ દુનિયામાં ચિત્રકલાનું શિક્ષણ ખૂબ મોટા પાયે વિકસિત થઈ રહ્યું છે. જેમાં પણ કલાકારને પોતાની કળા ખિલવવાનો અવસર મળતો હોય છે. કળાની એક નવી ઓળખ ઊભી થાય, તેનાથી સમાજમાં નવી વિચારસરણી ઊભી થાય કલાકાર અને કળાને સન્માન મળે તે હેતુથી મહારાષ્ટ્ર (પૂણા)થી તા. ૪ મે થી તા.૯ મે ૨૦૧૪ સુધી એક કાર્યશાળાનું આયોજન કર્યું હતું. તેમાં ૭ કલાકારોએ ભાગ લીધો હતો. સાથે

એકબીજાની કલા જુવે જાણે તે હેતુથી આ કાર્યશાળામાં પિઠોરાના પણ બે કલાકારોને પણ સામેલ કર્યા હતા.

દ્રશ્ય કલા

કલા એક એવું માધ્યમ છે જેનો જે તે વિસ્તાર, આબોહવા ત્યાંની નૈસર્ગિક સંપત્તિ, સંસ્કૃતિ વગેરેનો આછો પડછાયો તેમાં જોવા મળતો હોય છે. કેટલીક કલાઓ એવી હોય છે કે જે જોતાજ ખબર પડી જાય છે કે આ કલા આ વિસ્તારની છે. આમ દેશના વિવિધ વિસ્તારોમાં અનેક પ્રકારની કલાઓ અને તેને જીવંતરૂપ આપનાર કલાકારો રહે છે. આ દરેક કલાકારો એક જગ્યાએ ભેગા થાય તેમની કલાનું પ્રદર્શન થાય એક બીજાની કલાની ઓળખ થાય, એકબીજાની કલાને સમજે, એક બીજી

કલા ઉપર ચર્ચા વિચારણા થાય, કલા અને કલાકારોનો સમન્વય થાય, શાળાના બાળકો કલાને જૂએ, સમજે તેમનામાં કલા પ્રત્યે આદરભાવ પેદા થાય, નવા કલાકારો તૈયાર થાય આ બધા કાર્યોથી કલાની ઓળખ ઊભી થાય દેશ દુનિયામાં તેને સન્માન મળે, તે હેતુથી દેશના ૬ આદિવાસી સંશોધન કેન્દ્રો મહારાષ્ટ્ર (પૂણા), રાજસ્થાન (ઉદેપુર), મધ્યપ્રદેશ (ભોપાલ), છત્તીસગઢ (રાયપુર), ઓરિસ્સા (ભૂવનેસર),

ઝારખંડ (રાંચી) અને એક આદિવાસી યુનિવર્સિટી અમરકંટક (મધ્યપ્રદેશ) માં એક એક દિવસની કાર્યશાળાનું આયોજન કર્યું હતું. જે એક દિવસની કાર્યશાળાના આધારે ૨૭ ફેબ્રુઆરી થી ૨૫ માર્ચ ૨૦૧૫ સુધીના અલગ-અલગ ગૃપોમાં કલાની કાર્યશાળાનું આયોજન તેજગઢમાં કર્યું છે. તા. ૨૭.૦૧.૨૦૧૫ થી ૦૨.૦૧.૨૦૧૫ મધ્યપ્રદેશના ગોંડચિત્ર, પીઠોરા ચિત્ર, છુંદણા, કાષ્ઠકલા તથા છત્તીસગઢના ભીતીચિત્ર અને ગુજરાતના પીઠોરા ચિત્રકુલકલાકારા-૨૦.

૨. દસ્તાવેજીકરણ:

વિડિયો:

૧. એથનોમ્યુઝિક કાર્યશાળામાં ઝારખંડ અને ઉત્તરાખંડનું ગીત, સંગીત, નૃત્ય અને વાદ્યનું દસ્તાવેજીકરણ

૨. સંસ્થાના કાર્યક્રમોનું દસ્તાવેજીકરણ

ફોટો:

૧. રાજસ્થાન, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, ઝારખંડ સ્ટેટની આર્ટના ફોટોગ્રાફ.

૨. સંસ્થાના કાર્યક્રમ અને પ્રવૃત્તિ

૩. ઝારખંડ અને ઉત્તરાખંડ આમ બે મંડળીના નૃત્ય અને વાદ્યની ફોટોગ્રાફી.

ભાષાવન:

જેમ કોઈ એક જગ્યાએ હજારો વૃક્ષોનું જૂથહોય અથવા જૂથબનાવવામાં આવ્યું હોય તેને વન અથવા જંગલ કહેવામાં આવે છે. એવી જ રીતે આદિવાસી અકાદમીના પટાંગણમાં ભાષાઓનું એક સમૂહ તૈયાર થઈ રહ્યું છે જેને ભાષાવન નામ આપવામાં આવ્યું છે. જ્યાં દેશની દરેક ભાષાને સ્થાન આપવાનો પ્રયત્ન સંસ્થા કરી રહી છે. હાલમાં ત્રણ

વિભાગો ભાષાવનમાં પાડેલા છે. ૧. ભાષાસમૂહ ૨. માન્ય ભાષાઓ ૩. અન્ય ભાષાઓ. જેમાં ભારતની ૭૦ જેટલી ભાષાઓ ઓડીયો ગાઈડના માધ્યમથી ઝાડવાઓ પાસે જઈને સાંભળી શકાય છે. સમય જતા દેશની દરેક ભાષાઓ ભાષાવનમાં સાંભળવા મળશે. આજ સુધીમાં ભાષાવનમાં ઘણા બધા મુલાકાતીઓએ મુલાકાત લીધી છે. જેનો પ્રતિભાવ ખૂબ જ સારો મળ્યો છે.

૪. હસ્તકલાકારો:

કલાનું સંવર્ધન થાય, જતન થાય, કલા અને કલાકારને પ્રોત્સાહન મળે, તેમની કલાની કદર થાય તેવા પ્રયત્નો સંગ્રહાલય દ્વારા સતત થતા રહે છે. કલાને વેગ આપવા માટે ટ્રાયફેડ, ગુર્જરી, ઈન્ડેક્ષ વગેરે સંસ્થાઓ દ્વારા થતા મેળાઓ તથા નેશનલ ફેસ્ટીવલ દિલ્હી જેવા મેળાઓમાં કલાકારોને મોકલવામાં આવે છે. તથા કલાકાર અને કલાની કદર કરનાર વ્યક્તિ વચ્ચેનો સેતુ બનાવવાનું કાર્ય સંગ્રહાલય કરી રહ્યું છે. ખાસ કરીને શાળા, કોલેજો, જેલ વગેરેમાં કલાની કાર્યશાળાઓ થાય, તાલીમો થાય, બાળકો કલા પ્રત્યે સભાન થાય તેમની સમજણ કેળવાય તેવા પ્રયત્નો પણ કર્યા છે.

૧. છોટાઉદેપુર સબ જિલ્લામાં પિઠોરાચિત્ર, કાષ્ઠકલા, માટીકામના તાલીમવર્ગો ગયા વર્ષે ચલાવ્યા.

૨. અમદાવાદની શાળામાં પિઠોરાચિત્રનો વર્કશોપ.

દેશના આદિવાસી હસ્તકલાકારોને એક મંચ પર લાવી કળા અને કલાકારને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે ૨૭ ફેબ્રુઆરી થી ૨૫ માર્ચ ૨૦૧૫ સુધી રાષ્ટ્રીય સ્તરની કાર્યશાળાનું આયોજન કર્યું છે.

૫. પ્રવૃત્તિ:

૧. દેશ, વિદેશ, શાળા, કોલેજના મુલાકાતીઓને વાચા સંગ્રહાલયનો વિચાર આપવો.

૨. શાળા, કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને કક્ષા અનુસાર વાચાના બે શોફટવેર, (નેશનલ કન્સોર્ટીયમ અને ગુજરાતનું આદિવાસી સંગીત) બતાવવું.

૩. ૨૭ વિભાગમાં ૫૦,૦૦૦ ફોટોગ્રાફને વિભાજીત કરી તેમાંથી ૫૦૦૦ ફોટોગ્રાફ પસંદ કરી તેની માહિતી તૈયાર કરી તેના ફોર્મેટ તૈયાર કર્યા.

૫. ૫૦૦૦ ફોટોગ્રાફ ભાષાઆર્કાઇવ વેબસાઇટ ઉપર અપલોડ કર્યા અને જે કામ હજૂ પણ આગળ ચાલશે.

૬. મુલાકાતીઓ:

સંગ્રહાલયની મુલાકાત લેનારાઓની સંખ્યા ૭૪૪૮ની છે. જેમાં ૩૩ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ.

સ્થાનિક મુલાકાતીઓની સંખ્યા -	૪૬૯૧
રાજ્યના મુલાકાતીઓની સંખ્યા -	૨૩૦૪
અન્ય રાજ્યોના મુલાકાતીઓની સંખ્યા -	૩૮૨
પરદેશના મુલાકાતીઓની સંખ્યા -	૬૧

૭. પ્રદર્શન:

સંગ્રહાલય મુલાકાતીને આંખને ગમતુ શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. મુલાકાતી કૃતિને સ્પર્શ કરી શકે છે. વાઘને વગાડી પણ શકે છે. પ્રદર્શનમાં કૃતિને ખુલ્લી જ રાખવામાં આવે છે. વર્ષમાં ત્રણ વાર સંગ્રહાલયમાં પ્રદર્શન બદલાય છે. જેથી એક જ મુલાકાતી અમુક સમય પછી ફરી મુલાકાત કરે તો પણ તેન અલગ પ્રદર્શન જોવા મળે છે.

૮. કલાકેન્દ્ર:

આદિવાસી સમાજની પરંપરાગત કળાને લોકપ્રિય બનાવવા માટે કલાકેન્દ્ર શરૂ કરેલ છે. કેટલાંક કલાકારો ખૂબ અંતરિયાળ વિસ્તારમાં રહેતા હોય છે. આવા કલાકારોની કળાને ખિલવવાનું માધ્યમ કલાકેન્દ્ર આપી રહ્યું છે. કલાકાર દ્વારા તૈયાર કરેલ કળા જેવી કે કાષ્ઠકલા, પિઠોરાચિત્ર, બીડવર્ક, માટીકામ, ગોંડચિત્ર, વાંસકામ વગેરે કલા તથા પુસ્તક કલાકેન્દ્રમાં રાખવામાં આવે છે. મુલાકાતી કલાકારની કળાને જોઈ કલાકારને આમ દુનિયા સાથે તાલ મિલાવવા પ્રોત્સાહિત કરે,

કલાને સન્માન મળે આવા પ્રયત્નો કલાકેન્દ્ર કરી રહ્યું છે. સાથે સાથે કલાકારને આર્થિક રીતે મદદ પણ થતી રહે છે.

કુલ કિંમત	- ૪૧૦
વેચાણ સંખ્યા	- ૨૪૦૬૮૫
વેચાણ કિંમત	- ૧૨૬
હાજર સંખ્યા	- ૧૬૩૬૦૨૮૪
કુલ કિંમત	- ૨૨૪૩૨૫

૨. સંશોધન

ભાષા સંશોધન અને પ્રકાશન કેન્દ્ર દ્વારા ભારતીય માનવસમુદાયોનો માનવશાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરવાની શરૂઆત આદિવાસી અકાદમી તેજગઢમાં શરૂ કરવામાં આવ્યો. ૨૦ જૂન ૨૦૧૨ના રોજ અકાદમી ખાતે અભ્યાસ અંગેનું માળખું તૈયાર કરવા માટે ચર્ચા થઈ. આ માળખાને તેજગઢ મોડેલ નામ આપવામાં આવ્યું. સર્વેક્ષણની કામગીરી તેજગઢ આદિવાસી અકાદમીના કાર્યકરો દ્વારા શરૂ કરવામાં આવી. આગામી મહિનાઓમાં દેશસ્તરે માનવસમુદાયોનો અભ્યાસ શરૂ કરાશે.

અભ્યાસના હેતુઓ

૧. ભારતીય માનવસમુદાયોની ઓળખ ઊભી કરવા માટે.
  ૨. સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન થાય તથા આ સમુદાયોનો સમગ્ર ધરાતલ પર સ્વીકાર થાય.
  ૩. અગાઉ થયેલા માનવશાસ્ત્રીય અભ્યાસને કારણે સમુદાયો પોતાના અંગે શું લખાયું છે તે જાણતા ન હતા. આ અભ્યાસ દ્વારા સમાજ પોતાના ખ્યાલો અને દૃષ્ટિકોણ દેશ-વિશ્વ સમક્ષ મૂકી શકશે.
- એપ્રિલ ૨૦૧૩ થી જાન્યુઆરી ૨૦૧૫ દરમિયાન ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્ર, પાટણ, અમદાવાદ, મહેસાણા, ભૂજ અને તેજગઢ ખાતે ૯ જેટલી શિબીરો થઈ. એપ્રિલ ૨૦૧૪ થી જાન્યુઆરી ૨૦૧૫ દરમિયાન તેજગઢ ખાતે ૧૩, ૧૪ ઓગષ્ટ ૨૦૧૪ના રોજ કોમ્યુનીટી એથનોગ્રાફી માટેની શિબીર રાખવામાં આવી, જેમા ૨૦ સમુદાયોના લેખકો આવ્યા હતા. ૭, ૮ નવેમ્બર ૨૦૧૪ ના રોજ ત્રિજિયા વર્કશોપ બે દિવસનો રાખવામાં આવ્યો જેમાં ૨૩ સમાજોના ફાઈનલ કરેક્શન માટે જે તે લેખક સાથે બેસીને ચર્ચા કરવામાં આવી. ૫, ૬ નવેમ્બર ૨૦૧૪ ના રોજ ભૂજમાં કાનજીસરે શિબીર કરી હતી.

અકાદમીના ૧૪ કાર્યકર્તા દ્વારા ૨૩ સમાજનું કામ પૂર્ણ થયેલ છે. જેમાં ચૌધરી, ભરવાડ, ડુંગરાભીલ, ગામીત, કુંકણા, મખોડ, નાયકા, પારગી,

રાઠવા, તડવી, વસાવા, ઘોડીઆ, હળપતિ, કોટવાળીયા, કોંકણી, કાથોડી, વારલી, ચારણ, કોટલી, આંબુડા, વસાવા, માવચી, ડાંગના ભીલો વગેરે.

ગુજરાતનાં ૬ વિસ્તારમાંથી ૩૫ લેખકો હાલમાં ૪૫ સમાજ પર કામ કરી રહ્યા છે. ૪૫ સમાજમાંથી ૩૬ સમાજ પર કામ શરૂ છે. ૯ સમાજમાંથી ૩ સમાજનું કામ સંતોષકારક નથી અને ૬ સમાજનું કામ બંધ છે.

૩૬ સમાજમાંથી ૧૬ સમાજનું કામ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે. આ સમાજોના નામ નીચે મુજબ છે. નાયકબજાણીયા, વાદી, તુરીબારોટ, ગરો, મંડોરબાવરી, ડુંગરીગરાસીયા, કુંભાર, રબારીમાલધારી, પંચમહાલીભીલી, કોરકુ, મીર, મીયાણા, છીપા, હિજરા, સીદ્દી અને વણકર.

૨૦ સમાજ પર કામ શરૂ છે તે સમાજોના નામ નીચે મુજબ છે. વાઘરી, રજપૂતપરમાર, નટબજાણાયા, રાવળ, ચામઠા, રાવત, ચમારરોહિત, આહિર, મદારી, ખારવા, રામાનંદીસાધુ, પરજીયાસોની, મન્સુરી, પીંજારા, માછી, કાઠી, માંગેલા, ટાંક, ડામોર અને વાંજા.

ગ્રંથાલય વાર્ષિક રીપોર્ટ

૨૦૧૪-૨૦૧૫માં ગ્રંથાલયમાં કુલ પુસ્તકો ૫૧૪ આવી અગાઉની કુલ પુસ્તકો ૨૦૦૧ માર્ચ ૨૦૧૪ સુધીમાં ૩૭૯૨ હતી તે વધીને ગ્રંથાલયમાં કુલ ૩૮૪૦૬ છે, ગ્રંથાલયમાં સામયિકોના બાઉન્ડ વોલ્યુમ ૨૦૧૩ પહેલાના ૨૧૬૮ હતા અને ૨૦૧૪-૨૦૧૫માં ૧૬૨ નવા આવ્યા હાલમાં કુલ બાઉન્ડ વોલ્યુમ ૨૩૩૦ છે.

મે-જૂન ૨૦૧૪માં સી.આઈ.આઈ.એલના નિવૃત્ત ગ્રંથપાલશ્રી સુમનબેન સાથે બીબ્લીયોગ્રાફી અને ગ્રંથાલય મેનેજમેન્ટનું કામ શીખ્યા છે.

૨૦૧૪-૧૫માં ગ્રંથાલયમાં આવેલ ૨૦૧૪થી ૨૦૧૩ સુધીના સમાચારપત્રો જેવા કે ગુજરાત સમાચાર, સંદેશ, દિવ્યભાસ્કર, ગુજરાતમિત્ર, લોકસત્તા પાંચ સમાચારપત્રોમાંથી આદિવાસી માટેના કુલ ૩૯૪૮ સમાચારોને સંસ્થાના શિક્ષકો કલેક્શન કરેલ છે. તેને કોમ્પ્યુટરમાં રપર પેજ ટાઈપ કરેલ છે.

૨૦૧૪-૧૫માં ભારત અને ગુજરાત સરકારના આદિવાસી સચિવ, છોટાઉદેપુર અને વડોદરા જિલ્લાના શિક્ષણ અધિકારી, કલેક્ટર સાહેબ, આદિજાતિ વિકાસના અધિકારી, બી.આર.સી અને સી.આર.સી, છોટાઉદેપુર અને વડોદરા જિલ્લાની શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના સમાજશાસ્ત્ર વિભાગના અધ્યાપકો તથા વિદ્યાર્થીઓ ગ્રંથાલયમાંથી આદિવાસી સાહિત્યના પુસ્તકોની ઈન્ડેસીંગનું કામ કર્યું સાથે મુલાકાત કરી. બહુભાષીય વર્કશોપમાં આવેલ દરેક મિત્રગણ ગ્રંથાલયનો સારી રીતે ઉપયોગ કર્યો.

૨૦૧૪-૧૫માં ગ્રંથાલયમાં બાળસાહિત્યની નેશનલ બુક્સ ટ્રસ્ટની પુસ્તકો વસંત નિવાસીશાળામાં બાળગ્રંથાલયની રચના કરી, બહુભાષીય વર્કશોપ અને એથ્નોગ્રાફીના વર્કશોપમાં ભાગ લઈને ગ્રંથાલયના કામ સિવાયની સમજણ કેળવી.

આદિવાસી અકાદમી તેજગઢમાં વસંત નિવાસી શાળા આવેલી છે. જેમાં ડ્રોપ આઉટ અને અભણ બાળકોને લાવીને એમને અક્ષર જ્ઞાન, સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન, સ્વાવલંબી જ્ઞાન અને બહુભાષીતાનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. આ શાળામાં સ્થળાંતરિત માં-બાપ વગરના બાળકો ઉપર વધારે ભાર મૂકવામાં આવે છે. આવા બાળકોને ભણવામાં રૂચી જાગે અને શિક્ષણ આપણા જીવનમાં કઈ રીતે ઉપયોગી છે એનું માર્ગદર્શન આપીને શિક્ષાનું મહત્ત્વ સમજાવવામાં આવે છે. નોકરી મળશે એટલે જ શિક્ષણ લેવું એ જરૂરી નથી પરંતુ શિક્ષણ લેવાથી પોતે જીવનને કઈ રીતે જીવવું કોઈ પણ મુશ્કેલી આવે તો કઈ રીતે બહાર આવવું એના માટે પણ શિક્ષણની જરૂરીયાત છે, શિક્ષા આપણને સારો માણસ બનાવીને પ્રેરણા આપે છે. વગેરેની સમજ સાથે અહીં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

ચિત્રનો વર્કશોપ :

૪ મેથી ૧૦ મે ૨૦૧૪ સુધી ડ્રોઈંગનો વર્કશોપ રાખવામાં આવ્યો જેમાં પુનાથી કારીગરો આવ્યાં હતાં. આ વર્કશોપમાં બાળકોને પોતાની રીતે વોટર કલર આપીને પોતાની સમજ પ્રમાણે આંગળી વડે ચિત્ર બનાવવા જણાવ્યું. જેમાં દરેક બાળકોએ પોતાની રીતે બબ્બે ચિત્રો બનાવ્યાં હતાં. જેમાં ચાર બાળકોના ચિત્રોના નમુના પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. આ ચિત્રો છેલ્લા દિવસે પ્રદર્શનમાં મુકવામાં આવ્યા. આ વર્કશોપમાં કલરોની પસંદગી ઉપરથી બાળકોનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું કે એમની પ્રકૃતિ કયા પ્રકારની છે. એની માહિતી આપવામાં આવી. આ કલાકારો જોડે શિક્ષકોને બેસાડીને શિખવાડવા માટે કેટલી રીતો છે. અને કેવી હોવી જોઈએ એની ચર્ચા કરવામાં આવી જેમાં જે આંખોને ગમી જાય એ ચિત્ર કહેવાય જેમા દરેકની અલગ-અલગ સમજ અને વિચારો હોય છે, જેથા બાળકોને ચિત્રો પોતાની રીતે બનાવવા દેવા જોઈએ પોતાની કલ્પનાથી બનાવેલ ચિત્રો બાળકોને વધારે ગમતું હોય છે.

૫ મે ૨૦૧૪ થી ૧ જૂન સુધી બાળકોનું ઉનાળુ વેકેસન રાખવામાં આવ્યું વેકેશનમા બાળકોને અલગ-અલગ પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવે છે. જેમાં બીજ લાવવા, અનાજ લાવવું, પોતાના ગામની કથા, વાર્તા ગીતો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવી છે.

જૂન ૭ મી જૂનથી પ્રથમ સત્રની શરૂઆત જેમાં ૧૨મી જૂનથી ૨૫ જૂન વસંત નિવાસી શાળામાં જૂના બાળકોને બીજી સ્કૂલમાં દાખલ કરવા માટે છોટાઉદેપુર, કવાંટ, નસવાડી અને દાહોદની આશ્રમ શાળાનો સંપર્ક કરવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી બાળકોને અલગ-અલગ સ્કૂલોમાં દાખલ કર્યા. જેમાં નીચેની શાળાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૧. મોગરા- કસતુરબા ગાંધીવિદ્યાલયમાં ૬ છોકરી
૨. ઝોઝ- કસતુરબા ગાંધીવિદ્યાલયમાં ૩ છોકરી
૩. વનવાસી આશ્રમશાળા સેવનિયા - ૪ છોકરી
૪. મોટી સઢલી પ્રાથમિક શાળા - શિનોર પ્રા. શાળા - ૧ છોકરો
૫. કવાંટ પ્રા.શાળાનું- ૧ ૨ છોકરા, સિહાદા પ્રા. શાળામાં ૧ છોકરો
૬. રાણીખેડા પ્રા.શાળામાં ૧ છોકરો, ગઢસીંડા આશ્રમશાળામાં ૨ છોકરા
૭. બંદલા પ્રા. શાળામાં ૨ છોકરા, મોગરા પ્રા.શાળામાં ૧ છોકરી, ૩ છોકરા
૮. ગુંગલિયા પ્રા. શાળામાં ૧ છોકરો

દાખલ કરેલ કુલ બાળકોની સંખ્યા :- છોકરા- ૨૦ છોકરી ૧૦ કુલ -૩૦

૧૮ થી ૨૫ જૂન સુધી વસંત શાળામાં દાખલ કર્યા એમની સંખ્યા ભરવામાં આવી જેમાં

છોકરા -

છોકરી -

કુલ :-

નવા બાળકોનું એડમિશન થયું જેમાં ૧૫ ગામોના બાળકોને દાખલ કર્યા. દાખલ કરવાની કામગિરી એક અઠવાડિયા સુધી ચાલી

નવા બાળકોને લેવા માટે એક ફોર્મ રાખવામાં આવેલ જેમાં અભણ છેકે ડ્રોપઆઉટ, કે સ્થળાંતર મા-બાપ છેકે નથી કેમ ભણવા નથી ગયા વગેરે મુદ્દાઓ રાખવામાં આવેલ છે. શૈક્ષણિક મુદ્દાઓમાં લેખન, વાંચન, ઈતર પ્રવૃત્તિ શોમા રૂચિ છે. વગેરે મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે.

જ્યારે ફોર્મ ભરવામાં આવે છે. ત્યારે બાળકની સહી લેવામાં આવે છે. આ સમયે અમને જોવા મળે છેકે પાંચમાં, છઠ્ઠામાં ભણેલા બાળકને પોતાનું નામ કક્કા, અંકો વગેરે આવડતા નથી હોતા આવા સમયે જેતે બાળકનો અંગુઠો લેવામાં આવે છે.

જુલાઈ :- ૧ લી જુલાઈના રોજ ખેતીના સાધનો લાવ્યા જેના ૧૦ ખરપડી અને ૨ દાતરડા લાવવામાં આવ્યા હોસ્ટેલની આગળ -પાછળ અને આજુબાજુની સાફ-સફાઈ કરી નવા છોડવાઓ બગીચામાં રોપવામાં આવ્યા ઓલ્ટરનોટિવ ગલગોટ

૧. ૦૧/૦૭/ ૨૦૧૪ ખેતીના સાધનોનું આયોજન ૨. ૦૧/૦૭/૨૦૧૪ કલાસનું આયોજન ૦૧/૦૭/૨૦૧૪ બહુભાષિક મુદ્દાઓ ચર્ચા કરી.

તા-૦૧/૦૭/૨૦૧૪ થી ૦૬/૦૭/૨૦૧૪ સુધીમાં શાળામાં ખેતીના સાધનો તેમજ ખેતીનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. સાધનોમાં

ત્રિકમ, પાવડો, ટગારા, કોદાળી જેવા સાધનો લાવી જેનો ઉપયોગ અમે શ્રમદાન મારફતે જમીન તૈયાર કરી તેમાં ઋતુ પ્રમાણે શાકભાજી (ખેતી)નું આયોજન કરી સાથે વાવણી કરીએ છીએ. જેમાં બાળકો પરંપરાગત રીતે ખેતી સાથે જોડાયેલા છે તો કેવી રીતે ખેતી કરવી તેનું જ્ઞાન જળવાઈ શકે અને તે પોતે પકવતા પણ ભણતરની સાથે સાથે શીખતો જાય છે. એવા આશયથી અમે બાળકોની સાથે ખેતી કરીએ છીએ. જેમાં બાળકોને ખાતર, પાણી, જમીન તૈયાર કરવી, ઋતુગત પાક વગેરેની જાણકારી મળે છે. આમ એક ખેતી વિષય લઈને કરીએ છીએ.

તા-૦૧/૦૭/૨૦૧૪ ના રોજ કલાસ વિભાજન કરવાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું જેમાં પ્રથમ બાળકો સંસ્થામાં પંદર દિવસ સુધી રહી અહીંનું વાતાવરણ, પરિચય, રહેણી કરણી વગેરે માહિતગાર કરવામાં આવે છે. તેના પછી બાળકોનું સામાન્ય (લેવલ) મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. જેમાં પોતાનો પરિચય, અક્ષરજ્ઞાન, વાંચન, રમત, શારીરિક જેવા મુદ્દાઓનું માળખું બનાવી તેમનું સામાન્ય લેવલ કરી તે કયા કલાસમાં જશે તે બધા શિક્ષકો મળી નક્કી કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે પાંચ કલાસ પાડવામાં આવ્યા હતા. જેવાંકે જાગૃતિ-૧, જાગૃતિ-૨, પ્રકૃતિ-૧, પ્રકૃતિ-૨, સંસ્કૃતી આમ પાંચ કલાસમાં વિભાજીત કરવામાં આવ્યા. (ધોરણ પાંચ સુધીના કલાસ)

તા-૩૧/૦૭/૨૦૧૪ થી ૧૦/૦૮/૨૦૧૪ સુધીમાં શાળામાં બહુભાષિક અભ્યાસક્રમને લઈને કાનજીસર સાથે મળી બધા શિક્ષકો ચર્ચા કરી અને તેમાં રાઠવી, ભીલી, ગામિત, ચૌધરી, હિન્દી, અંગ્રેજી વગેરે ભાષાની શબ્દાવલી તૈયાર કરી અને બહુભાષાની વાર્તા, કહેવતો, ગીતો વગેરે બાળકોને મૌખિક રીતે તૈયાર કર્યા હતા.

૧ ઓગષ્ટ થી ૫ ઓગષ્ટ સુધી મહિના પ્રમાણે વાર્ષિક અભ્યાસક્રમ તૈયાર કર્યો જેમાં દરેક વિષયો સાથે આદિવાસીઓના તહેવારો, ગીતો, વાર્તા, લોકકથાઓ, ઈતિહાસ અને એમની બોલી ભાષાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

૧૦ મી ઓગષ્ટ રક્ષાબંધનનો તહેવાર ઉજવવામાં આવ્યો. જેમાં દરેક બાળકે એકબીજાને રાખડી બાંધી પ્રસાદ ખવડાવ્યો અને રક્ષાબંધન વિશે જાણકારી આપી. રક્ષાબંધનનો તહેવાર કેમ ઉજવવામાં આવે છે. ક્યારથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો એની ચર્ચાઓ કરી. અલગ- અલગ લોકો રક્ષાબંધનના તહેવારને કેવી રીતે ઉજવે તેઓ આ તહેવારને કેવા નામથી ઓળખે છે. એની વાતો કરી. રક્ષાબંધન એક ભાઈબહેનનો જ તહેવાર નથી પરંતુ દરેક લોકોનો તહેવાર છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું. જેમાં કુંતામાતા, અભિમન્યું, હુમાયું અને કર્ણાવતી વગેરેના ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યા. 'કુરક્ષા' એટલે 'કુરક્ષણ' બંધન એટલે બાધવું રક્ષાબંધન શબ્દનો અર્થ સમજાવ્યો જેમકે રક્ષણ થાય એ હેતુ થી

બાધવામાં આવતાં દોરાને રક્ષાબંધન કહે છે. આ દિવસે બાળકોમાં જાતભેદ ન રાખવો દરેક જાતિઓ કે ધર્મમાં જાતિભેદ ન હોવો જોઈએ સૌ સમાન છે. એ ભાવનાના -હેતુથી આ તહેવાર ઉજવવામાં આવે છે.

૭ ઓગષ્ટ બાળપંચાયત બનાવવામાં આવી જેમાં દરેક બાળકને સરપંચની ઉમેદવારી નોંધવા માટે જણાવવામાં આવ્યું આગલા દિવસે બાળ પંચાયત શું છે. અને કેમ બનાવવી પડે છે. વગેરેની વાતો કરી ત્યાર પછી સરપંચ અને સભ્યોની ઉમેદવારી પત્ર ભરવામાં આવ્યું અને ચુંટણી કરવામાં આવી દરેક બાળકે પોતાને ગમતા નેતા માટે મતદાન કર્યું. સરપંચ ચૂટાઈ આવ્યા પછી ચોકલેટ અને ઢોલ વગાડીને ઓલ્ટરનેટિવથી સ્કૂલ સુધી રેલી કાઢીને નાયતા જઈને સરપંચને ખભે બેસાડીને ટીમલી રમીયા. બીજા દિવસે સરપંચ અને સભ્યોની મિટીંગ રાખી જેમાં દરેકને અલગ-અલગ જવાબદારીઓ આપીને મંત્રી મંડળ તૈયાર કર્યું. સફાઈ મંત્રી, પ્રાર્થનામંત્રી, વ્યવસ્થા મંત્રી, સાધન મંત્રી, પાણી મંત્રી, કપડા મંત્રી, રમત-ગમતના મંત્રી દરેક જવાબદારીઓ લઈને પ્રતિજ્ઞા લીધી.

બાળપંચાયતથી બાળકને પોતે લીડર તરીકે કઈ કામગીરી કરવી અને કેવી રીતે કરવી ભવિષ્યમાં પોતે સમાજ માટે એક નેતા બનીને કામ કઈ રીતે કરી શકાય એ ભાવનાથી જાગૃત થાય.

૧૫ મી ઓગષ્ટના દિવસે બાળકોને દેશ માટે બલિદાન આપનાર નેતાઓની જાણકારી આપી જેમાં બાળકોએ નેતાઓ અને ૧૫ મી ઓગષ્ટના નિબંધોની રજુઆત કરી અને દેશભક્તિના ગીતો ગાવવામાં આવ્યા. સાંજે પ્રાકૃતિક કાર્યક્રમ કરવામાં આવ્યો. રાષ્ટ્રીય તહેવારોને જાણે સમજે અને દેશ પ્રત્યે લાગણી ઉભી થાય. પોતાના સમાજને સમજે અને દેશને સમજે.

૫ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ ના રોજ શિક્ષક દિનની ઉજવણી કરવામાં

આવી જેમાં બાળકોને શિક્ષક બનાવીને કલાસ લેવામાં આવ્યાં. આ દિવસે શિક્ષક દિન કેમ ઉજવવામાં આવે છે. અને કોના નામથી ઉજવવામાં આવે છે. એની ચર્ચા કરવામાં આવી. ડૉ. રાધાકૃષ્ણ સર્વપલ્લીના જીવન ચરિત્રની વાત કરવામાં આવી, જેથી બાળકોને પ્રેરણા મળે.

ઓક્ટોબર :- ૨ જી ઓક્ટોબરના દિવસે ગાંધી જયંતીની ઉજવણી કરવામાં આવી. જેમાં બાળકોએ અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં ગાંધીજીના નિબંધોની પ્રાર્થનામાં રજુઆત કરી. શિક્ષકોએ ગાંધીજીની વાત કરી બાળપણમાં ગાંધીજી શું કરતા હતા. અને પછી એમના જીવનમાં કઈ રીતે બદલાવ આવ્યો એની ચર્ચા કરવામાં આવી. દેશ માટે શું શું કામગીરી કરી વગેરેની ચર્ચા કરી. આ ચર્ચા દ્વારા બાળકોમાં સેવાભાવ સામાજિક ભાવ જાગે એવી પ્રેરણા આપવામાં આવી.

બીજી પ્રવૃત્તિમાં ગાંધીના જન્મ દિવસ નિમિત્તે એક ચોતરો તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. ચોતરો બાળકો ટીચરો અને કેમ્પસમાંથી હરિજન અર્જુનભાઈ અને પ્રવિણભાઈ એ શ્રમદાનથી બનાવવામાં આવ્યો છે. આ ચોતરાનો ઉપયોગ રાતના કલાસ, મિટીંગ માટે કરવામાં આવે છે.

૩ જી ઓક્ટોબર ૨૦૧૫ થી ૧૧ ઓક્ટોબર સુધી પેપરો કાઢીને લેખિત પરીક્ષા લેવામાં આવી. પરીક્ષા લીધા પછી પરિણામ તૈયાર કરીને દરેક બાળકોને આપવામાં આવ્યું. જેમાં કયા બાળકે કેટલું શિષ્યો છે. એ કયા વિષયોમાં નબળો છે. એની નોંધ કરીને બધા શિક્ષકો સાથે ચર્ચા કરી. જેથી દિવાળી પછી કયા વિષયોમાં વધારે ધ્યાન આપવું. બાળકોને દિવાળી વેકેશનમાં આ પરિણામ લઈ જઈને પોતાના વાલીઓને બતાવવા જણાવ્યું. જેથી કરીને પોતાનો બાળક શું શિષ્યો, કેવું શીષ્યો એ જાણી શકે.

૧૭ મી ઓક્ટોબર ૨૦૧૪ થી ૩૧ ઓક્ટોબર ૨૦૧૪ સુધી દિવાળી વેકેશન રાખવામાં આવ્યું. જેમાં બાળકોને અનાજ, બીજ, અને ઔષધિય જાણકારી મેળવીને લાવવાં જણાવવામાં આવ્યું હતું.

નવેમ્બર : બીજા સત્રની શરૂઆતમાં બાળકો જ્યારે ઘરેથી આવે છે ત્યારે પોત-પોતે ઘરે અલગ-અલગ અનાજ લાવે છે. જેવા કે મકાઈ, અળદ, તુવેર, ચણા એક બે કિલો લાવે છે. બાળકનું અનાજ ભેગું કરી કેન્ટિનમાં આપીએ છીએ. બાળકો અનાજના વિવિધ પ્રકારનાં બીજ જેવાં કે વાલ, ચણા, મઠીયા, કાળી ડાંગર, કોદરા, મગ વગેરે અનાજનાં નમૂના માટે લાવે છે. શિક્ષકો બીજા સત્રની ચર્ચા કરી અભ્યાસ અનુસાર ફરીથી ભણતર પ્રક્રિયામાં જોડાઈ છે. ૧૪ નવેમ્બર બાળ દિનની ઉજવણી કરીએ છીએ. બહુભાષિક ચર્ચા અલગ-અલગ ક્ષેત્રમાં તમિલનાડું, કેરલા, આંધ્રપ્રદેશથી આવેલા મહેમાનો બહુભાષિક ચર્ચા સત્રમાં ભાગ લીધો. એકબીજાની બોલીઓ કઈ કઈ બોલાઈ તેની વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી મધ્યપ્રદેશ રાજ્યની ટીમ પણ આવી હતી. બહુભાષિક ચર્ચા સત્રમાં જોડાયેલા હતા.

ડિસેમ્બર

ડિસેમ્બર મહિનામાં મોટાભાગે આખો મહિનો અલગ-અલગ સંસ્થાઓ આવી. તેમા પ્રથમ- ૨/૧૨/૨૦૧૪ ના રોજથી ૫/૧૨/૨૦૧૪ સુધી મધ્ય પ્રદેશ પન્નાજીલ્લાની પ્રથમ સંસ્થા ૫/૧૨/૨૦૧૪થી ૧૧/૧૨/૨૦૧૪ સુધી મહારાષ્ટ્ર, નાગપુર સંસ્થામાંથી આવ્યા હતા. પ્રથમ સંસ્થા આ બધી સંસ્થાઓ આવી અને બહુ ભાષા વિશે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. તેમજ પોતાની સંસ્થામાં ચાલતી કામગીરી અને અહીં ચાલતી કામગીરી વિશે ચર્ચા કરી જાણકારી મેળવી હતી.

બહુભાષા એટલે શું? બહુભાષીય શાળા કેવી હોવી જોઈએ? અને શા માટે બહુશાળાનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ આવા પ્રશ્નો લઈને બધાની સાથે ચર્ચા કરવામાં આવી. તેમાં બધાના મત મુજબ બહુભાષી શાળા

એટલે જ્યાં એકથી વધારે ભાષાના બાળકો, શિક્ષકો દશ ભાષા જાણતા હોય અને બધી ભાષાના બાળકોને ભાષા સાથે આદરમાન ઉપયોગની, વ્યવહારની, જ્ઞાનની ભાષા ગણવામાં આવે. તે જલદી શીખે છે. જો એકથી વધારે ભાષા જાણનાર બાળક વધારે હોંશિયાર હોય છે. જો પોતાની ભાષાને પ્રાધાન્યતા આપતા તેને ભણવામાં વધારે રસરુચિ પેદા થાય અને દરેક બાળક ભણતો થાય તેવા હેતુસર બહુભાષીય શાળા યોગ્ય લાગે છે. બહુભાષીય શાળા ૧ થી ૪ સુધીના બાળકોને ભણાવવા એની ક્ષમતા - વયકક્ષાને ધ્યાનમાં લઈને તેવો વિચાર કર્યો હતો. કારણકે નાના બાળકો અનુકરણથી વધારે શીખે જે બોલતા શીખે માટે પ્રથમ ૧ થી ૪ ધોરણ સુધી બહુભાષા શીખવાડવું જરૂરી લાગે છે. જે બાળક

એકથી વધારે ભાષા જાણતો બાળક બુદ્ધિશીલ હોય છે. ભાષા માનવીને જીવન જીવવા માટે પણ ઉપયોગી નીવડે છે.

બહુભાષી શાળામાં શિક્ષકોએ દશથી વધારે ભાષા જાણવી જોઈએ. સ્કુલના પ્રથમ દિવસે શિક્ષકએ બાળકની ભાષા શીખવી જોઈએ. જો તે બાળકની ભાષા ન શીખે અને પોતાની ભાષામાં શીખવે તો બાળક શિખી શકતો નથી. જે શિક્ષક બાળકોની ભાષા શિખીને શિખવે તેના બાળકો બુદ્ધિશીલ બને છે. જે શિક્ષક પોતાની ભાષા શિખવે તેના બાળકો મુંગા બને છે. આમ ભાષાએ જીવન જીવવા વધુ આવશ્યક છે.

આ બધી સંસ્થાઓ આવીને અહી શિક્ષકો તેમજ બાળકોને વિવિધ ભાષા પુરેપુરી નહીં પરંતુ થોડી ઘણી શીખવી તેમાં બાળકોને ગીત, ઉખાણા, વારના નામ, ઝાડના નામ શીખ્યા હતાં. જેમાં કન્નડ, તમિલ, હિન્દી મરાઠી, આ ઉપરાંત લોક બોલી સાંભળવા મળી હતી. જેમાં દરેક શિક્ષકો ગૃપ પ્રમાણે ભાગ લીધો હતો. પ્રથમ સંસ્થાના મિત્રો ટેકનોલોજી શિક્ષણ આપવું કે નહીં તો કંયા સુધી તેની ચર્ચા કરવામાં આવી. ટેકનોલોજીનું જ્ઞાન આપવાથી બાળક પોતાની સંસ્કૃતિ પરંપરા ભુલી જશે તેનું લેખન - કૌશલ્ય નકેળવાય તેવા આસ્યથી ટેકનોલોજીનું

જ્ઞાન વધુ ન આપવું તેવી ચર્ચા થઈ હતી.

આ સંસ્થાઓ સાથે દેવીસરની ચર્ચાઓ રહેતી. તેમાં દેવીસર બહુભાષી શાળા બાળક વિશે ઈંગ્લેન્ડ, ઓસ્ટ્રેલિયામાં થયેલા બહુભાષીય જ્ઞાન વિશે ચર્ચા કરી હતી કે બાળક એકથી વધારે ભાષા જાણેતો તે વધારે બુદ્ધિશાળી હોય છે, તેવું તારણ નીકળ્યું હતું. આ ઉપરાંત દેવીસર દેશ-વિદેશમાં બહુભાષાની વિચારો આપ્યા હતા. જો ભાષા બચશે તો આપણે બચીશું તેવો ભાવ પ્રગટ કર્યો હતો.

બહારથી આવેલી સંસ્થાઓ કલાશ જોયા હતા. તેમાં અમને જરૂરી સુચન પણ મળીયા હતા. જેમાં વિજ્ઞાનખંડ , કલાશ, ચાર્ટ, ચિત્ર, ગીત અને સંગીત વગેરે બાબતોની ચર્ચા કરી.

જાન્યુઆરી :- ૧ લી જાન્યુઆરીના રોજ રમત-ગમતની સ્પર્ધા રાખવામાં આવી. જેમાં પાંચ ટીમો બનાવવામાં આવી દરેક ટીમોને એકબીજા સાથે રમતો રમાડી જેમાં સંગીત ખુરશી, દોરી, માટલા ફોડ, ક્રિકેટની રમતો રાખવામાં આવી.

આ રમતો દ્વારા બાળકોને રમતમાં રુચિ જાગે, તર્કબુદ્ધિનો વિકાસ થાય અને રમતના નિયમો જાણે અને પોતાના જીવનમાં રમતોનું પણ એક સ્થાન ઉભુ કરે તે હતું. રમતો આપણા જીવનને કેવી રીતે ઉપયોગી છે. એ

ભાવના જાગૃત થાય. રમતો દ્વારા આપણા જીવનમાં હાર મળે કે જીત મળે બન્નેમાં ખુશ રહેવું જોઈએ અને દરેક રમતો ખેલદિલથી રમવું જોઈએ એની ચર્ચા પ્રાર્થનામાં કરી.

૧૪-૧૫ જાન્યુઆરી ઉત્તરાયણનો તહેવાર ઉજવવામાં આવ્યો જેમાં દરેક બાલકોને પાંચ પતંગો અને દોરા આપવામાં આવ્યા. આ દિવસે તલ-સાંકળી અને સીંગદાણાની ચીકી બનાવીને બાળકોને આપવામાં આવી. ઉત્તરાયણ કેમ ઉજવવામાં આવે છે. એની ચર્ચા શિક્ષકોએ કરી બે બાળકોએ અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં ઉત્તરાયણનો નિબંધ બોલ્યા. ઉત્તરાયણ અને મકરશકાતિના શબ્દનો અર્થ બતાવવામાં આવ્યો. આ દિવસે પતંગો કેમ ચઢાવવામાં આવે છે. એની વાતો કરી. આ તહેવાર

બાળકોએ ખૂબજ ઉત્સાહથી મનાવ્યા હતા. વડોદરાથી આવેલ મહેમાનોએ બાળકોને પતંગો અને બિસ્કિટ આપી અને સાંજે બાળકો સાથે રમતો રમી આ તહેવારથી બાળકોને પતંગની જેમ આપણે પણ ઊંચાઈએ પહોંચવું છે. એ ભાવનાની પ્રેરણા સાર્થક કરવામાં આવી.

રોજંદી કામગિરી :

શ્રમદાન : સોમથી શુક્રવાર સુધી શ્રમદાન હોય છે. જેમાં ગૃપ બનાવવામાં આવ્યા છે. દરેક ગૃપમાં એક ટીચર જોડાયેલ છે. ગૃપ પ્રમાણે અલગ-અલગ જગ્યાએ શ્રમદાન કરીએ છીએ. કેટલીક વખત સમૂહમાં પણ શ્રમદાન કરીએ છીએ. શ્રમદાન કરવાથી બાળક પોતે શ્રમજીવી જીવન જીવતા શીખે છે. આપણા જીવનને શ્રમનું શું મહત્ત્વ હોય છે. કેમ મહત્ત્વ છે એની જાણકારી મળે છે. દરેક શિક્ષકો ભાળકો સાથે પૂરતો સમય આપીને શ્રમદાન કરે છે.

સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ :

વસંતશાળામાં દર સોમવારે સાંજે બાળકો અને શિક્ષકો દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ રાખવામાં આવે છે. જેમાં બાળકો શિક્ષકોની મદદથી કાર્યક્રમો તૈયાર કરે છે. કેટલાક બાળકો પોતાની રીતે પણ તૈયાર કરીને રજૂઆત કરે છે. જેમાં તહેવારોના ગીતો, વાર્તાઓ, મેળાઓના ગીતો, નાટક, એકપાત્રિય અભિનય, વિષયને લગતા નાટકો નિબંધો, અભિનય, પ્રાર્થનાઓ વગેરે રજૂ કરવામાં આવે છે.

શિક્ષકો પણ ગીતો, એકપાત્રિય અભિનય કે કોઈક વિષયને લઈને કાર્યક્રમ આપે છે. આ કાર્યક્રમથી બાળકમાં બધાની વચ્ચે બોલતા શીખે છે. એકબીજા બાળકોને જાણવા અને શીખવાં મળતું હોય છે. બીજા બાળકને પોતે પણ કાર્યક્રમ રજૂ કરવો જોઈએ એવી પ્રેરણા મળે છે.

શિયાળાની ઋતુ દરમ્યાન બાળકોને ગરમ પાણી કરવા માટે જંગલમાં લાકડા લેવા લઈ જવામાં આવે છે. જેમ દર શનિવારે લાકડાં લેવા જાય છે. શિયાળામાં ઠડી હોવાથી બાળકને ગરમ પાણી મળી રહે એ હેતુથી અમે લાકડા લેવા બાળકને લઈ જઈએ છીએ.

પ. કાર્યશાળા

વિજ્ઞાન વર્કશોપનો રિપોર્ટ

પ્રથમ સંસ્થામાંથી આવેલ સચીનભાઈ, નરેશભાઈ, સોનલબેન, ઉર્વશીબેન અને શિવાનીબહેન દ્વારા બાળકો સાથે વિજ્ઞાનનો વર્કશોપ કરવામાં આવ્યો જેમાં દરેક ટીચરો પણ જોડાયા.

સૌ પ્રથમ તા. ૩૦-૦૧-૨૦૧૫ના રોજ સવારે ૧૧ વાગ્યે ત્રણ ગૃપો પાડવામાં આવ્યાં જેમાં ૮થી ૧૦ વર્ષના બાળકોનું એક ગૃપ અને બીજું ૧૧થી ૧૬ વર્ષના બાળકોનું ગૃપ બનાવવામાં આવ્યું.

પ્રથમ ગૃપમાં ૮થી ૧૦ વર્ષના બાળકો જેમાં સોનલબેન અને સચીનભાઈ જોડાયા. આ ગૃપમાં મનિષભાઈ બાળકો જોડે રહ્યાં.

પ્રથમ ગૃપમાં જીવજંતુઓની માહિતી આપવામાં આવી. જેમાં જીવજંતુઓને કોણ ખાય છે અને એ જીવજંતુઓ શું ખાય છે એની જાણકારી આપી જો જીવજંતુઓ એકબીજાને ન ખાય તો શું થાય એની સમજ બાળકોને આપવામાં આવી.

બીજા ગૃપમાં ૧૧થી ૧૬ વર્ષના બાળકો હતા જેમાં નરેશભાઈ જોડાયા અને ટીચરમાં ગોપસીંગભાઈ હતા.

ત્રીજા ગૃપમાં પણ ૧૧થી ૧૬ વર્ષના બાળકો હતાં. અને એમાં શીવાનીબેન અને ઉર્વશીબેન જોડાયા હતા. વનિતાબેન અને અર્જુનભાઈ આ ગૃપમાં જોડાયા આ બંને ગૃપોમાં શરીર રચનાની માહિતી આપવામાં આવી. શરીરના અંગો શું શું કામ કરે છે અને એ અંગો આપણા શરીરને કઈ રીતે ઉપયોગી છે અને આ અંગો ન હોય તો આપણને શું શું તકલીફો થાય વગેરેની માહિતી આપી.

જેમાં દરેક અંગોને પેકિટકલ કરાવી પૂંઠામાં આકૃતિ દોરાવીને આખું શરીર તૈયાર કરવામાં આવ્યું. દરેક બાળકોને અંગોની ઓળખાણ કરાવી પોતે અંગ બનીને એક નાટક રૂપે રજૂ કર્યું.

પ્રથમ સત્ર ૧૧થી ૧.૩૦. સુધી અને બીજું સત્ર ૨.૦૦થી ૬.૦૦ વાગ્યા સુધી ચાલુ રહ્યું. ત્યાર પછી સાંજે ૭ વાગ્યા પછી આકાશ દર્શન

કરાવવામાં આવ્યું. જેમાં રાત્રિ દરમિયાન દિશાની ઓળખ કરવી હોય તો કઈ રીતે કરવી ચંદ્ર દર્શન, શર્મિષ્ઠા તારા જૂથ અને આ તારાજૂથદ્વારા ધ્રુવ તારાને કઈ રીતે શોધી શકાય એની જાણકારી આપી. નીચેથી નજીક નજીક દેખાતા તારાઓને ટેલિસ્કોપ દ્વારા જોવાથી કેટલા દૂર-દૂર હોય છે અને કેવા દેખાય છે એ બતાવવામાં આવ્યું.

તા: ૩૧-૧-૨૦૧૫ ના રોજ ૧૦ વાગ્યાથી સત્ર ચાલુ કરવામાં આવ્યું. રમત દ્વારા બે ગૃપો બનાવવામાં આવ્યા જેમાં બે ગૃપો બનાવવામાં આવ્યાં.

પ્રથમ ગૃપમાં વનિતાબેન અને અર્જુનભાઈ બાળકો સાથે રહ્યાં. આ ગૃપમાં ઉર્વશીબેન અને નરેશભાઈ જોડાયા હતા.

બીજા ગૃપમાં મનિષભાઈ અને ગોપસીંગભાઈ બાળકો સાથે રહ્યાં. અને શીવાનીબેન અને સોનલબહેન આ ગૃપમાં રહ્યાં.

બંને ગૃપોમાં એક જ વિષય રાખવામાં આવ્યો હતો. જેમાં વિષય હતો જીવ જંતુઓની શોધ. જેમાં કુદરતે બનાવેલ વસ્તુઓની જાણકારી અને સજીવ નિર્જીવની માહિતી આપવામાં આવી.

- પાનના પ્રકારો અને નામ
- શાકાહારી, માંસાહારી અને સર્વહારી
- બાષ્પીસર્જનનો પ્રયોગ
- મૂળના પ્રકાર

ઉપરોક્ત વિષયોમાં સૂર્યનું શું મહત્ત્વ એની માહિતી આપવામાં આવી. જો સૂર્ય ન હોય તો જીવજગત ઉપર શી અસર થાય એની જાણકારી આપવામાં આવી. દરેક વિષયોને પહેલા સમજાવ્યા અને પછી પ્રેક્ટિકલ કરાવી કાર્ડ તૈયાર કરાવ્યાં.

દરેક વિષયોને નાટકનું રૂપ આપીને બાળકોને જે તે પાત્ર બનાવીને રજૂ કરવામાં આવ્યું.

આ સત્ર બે ભાગમાં કરવામાં આવ્યું જેમાં ૧૦થી ૧ વાગ્યા સુધી અને બીજું સત્ર ૨થી ૬ વાગ્યા સુધી ચાલુ રહ્યું.

૬.૩૦.થી આકાશ દર્શન કરાવવામાં આવ્યું જેમાં શુક્રના તારાની

જાણકારી આપી અને એની આસપાસ કેટલા તારા છે એ પણ બતાવવામાં આવ્યું નીચેથી એક દેખાતા તારાની આજુબાજુ કેટલા તારા છે અને એ તારાઓને શું કહેવાય છે એની માહિતી આપી. દરેક ગ્રહોને ઉપગ્રહો હોય છે એની જાણકારી આપી.

ઓલ્ટોનેટીવ ઉપર બાળકોએ તૈયાર કરેલ સામગ્રીઓનું પ્રદર્શન કર્યું.

ઉદ્દેશ્ય : આજના બદલાતા જીવનમાં વિજ્ઞાન એક એવો વિષય છે જે દરેક બાળકોને જાણવું અનિવાર્ય બની જાય છે. આદિવાસી બાળકને મોટાભાગે વિજ્ઞાનની જાણકારી અને પ્રયોગોની માહિતી ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. તો આવા બાળકોને વિજ્ઞાનની જાણકારી મળે અને પોતે વિજ્ઞાનને સમજીને વિજ્ઞાન શું છે અને એ આપણા જીવનને કઈ રીતે ઉપયોગ છે. એનું પ્રયોગ દ્વારા સમજ, ઓળખ અને જાણકારી મળે. એ હેતુથી પ્રથમ સંસ્થા દ્વારા બે દિવસનો વર્કશોપ રાખવામાં આવ્યો હતો.

બહુભાષા કાર્યશાળા

આજની વિકાસની સ્પર્ધામાં આપણે જોઈ રહ્યા છે કે આ પણ એક જ સરખું જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે એક જ પ્રકારના કપડા, એક જ પ્રકારની જીવનશૈલી, એક જ પ્રકારની મોટરકાર આપણા જીવનમાં પણ એકરૂપતા લાવવાની કોશિશ કરી રહ્યા છે એ આપણે મોટી ભુલ કરી રહ્યા છીએ કે આપણે દેશ અને દુનિયામાં વિવિધતા ના જળવાય તો સુંદરતા જોવા ન મળશે ત્યારે આ વન યુનિકોર્મ નો કોઈ અર્થ રહેતો નથી.

ભારત સાંસ્કૃતિક ઓળખ એજ છે કે ભારતમાં વિવિધતા ભરભર પ્રમાણ વિસ્તરેલ વિસ્તાર છે જ્યાં આપણે ડગલેને પગલે આપણે ભાષા, સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને રાજકીય વિવિધતા આપણને જોવા મળે છે પણ છેલ્લા થોડા વર્ષોમાં પશ્ચિમની અસરોના કારણે આપણા સમાજમાં હવે વન યુનિકોર્મની ભાવના જન્મવા લાગી છે. જે આવનાર સમય માટે ખુબ નુકસાનકારક નીવડે તેમ છે જેથી આપણે સૌ એ આપણા વારસાને ટકાવવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું પડશે.

આદિવાસી અકાદમી આ જ મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને સતત ચિંતિત છે અને એ ક્ષેત્રમાં આગળ કામ કરી રહ્યા છે તેના મૂળ પાયામાં આ પ્રકારની વિવિધતા ટકી રહે અને તેનું જતન થાય અને ડોક્યુમેન્ટ થાય એ હેતુથી તે વિવિધ ક્ષેત્રમાં કાર્યરત છે. અને છેલ્લા ઘણા વર્ષોથી આદિવાસી અકાદમી ભાષાને લઈને કાર્યરત છે. આ ભાષાને એક જગ્યાએ સંગ્રહ થયા બાદ તેનું સમાજમાં એને જ્ઞાન અને સમાજની ભાષા છે એ પ્રમાણે સ્થાન મળે તે હેતુ માટે ભારતના વિવિધ નામાંકિત સંસ્થાઓમાંથી શિક્ષક મિત્રો માટે આદિવાસી અકાદમી ખાતે એક કાર્યશાળાનું આયોજન કરેલ હતું જેમાં ભારતના લગભગ ૯ રાજ્યોના શિક્ષક મિત્રો ભાગ લીધો હતો. આ કાર્ય શાળા એ બહુભાષા નામ હેઠળ મળી. જેમાં તેઓ બહુભાષા એટલે શું ? એનું મહત્વ શું છે ? એનાથી બાળકોને શું ફરક પડે છે ? જેવી વિવિધ જિજ્ઞાસાથી તેઓ આ કાર્ય શાળામાં જોડાયા અને બહુભાષા વિશે એક સમજ લઈને તેજગઢ થી લઈને ગયા. તેજગઢ એ હવે બહુભાષા જ્ઞાન આપવા માટેનું એક સ્થાન ભારતમાં લીધું છે જે ખરેખર ગૌરવની વાત છે . આ કાર્યશાળા પાંચ-પાંચ દિવસની રાખવામાં આવી હતી જે નવેમ્બર ૦૧૪ થી ડિસેમ્બર ૦૧૪ સુધી ચાલી હતી.

ભારત બહુભાષી દેશ હોવાથી તેની ઓળખ પણ બહુભાષી બને છે. તેની સાથે સમાજનો ઈતિહાસ, જ્ઞાન ને વધુ ચાલન મળે છે તેઓ એક સન્માનથી જીવન જીવી શકે . આ કાર્યશાળા દ્વારા બહુભાષા

બાળકો પોતાની ભાષા એ જ્ઞાનની ભાષા છે, સમ્માનની ભાષા અને તે પોતે ગૌરવથી બોલી શકે છે. બહુભાષાથી બાળકોમાં તાર્કિક બુદ્ધિનો વિકાસ પણ ઝડપી થવા લાગે છે.

આમ આ કાર્યશાળામાં ભારતની નામાંકિત સંસ્થાઓ જેવી કે ઓડેટ એક્શન, એક્લવ્ય, સમાવેશ અને ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એજ્યુકેશન જેવી સંસ્થાઓ ભાગ લીધો. આમ આ કાર્યશાળાથી ભારતમાં હવે જાણે બહુભાષા એક નવો વિષય સ્કૂલોમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય એવી અનુભૂતિ થાય છે ચોક્કસ આવનાર સમયમાં બહુભાષા બાળકોના જીવનમાં બહુ ઉપયોગી નીવળશે એવું આ કાર્યશાળા પરથી ફલિત થાય છે.

ત્રિજ્યા કાર્યશાળા

આદિવાસી અકાદમીમાં સાત આઠ ડિસેમ્બર ૨૦૧૪ના રોજ ત્રિજ્યા વર્કશોપ રાખવામાં આવ્યો હતો જેમાં ગુજરાત ભરના વિવિધ લેખકો ભેગા થયા હતા. આ કાર્યશાળા બે દિવસની રાખવામાં આવી હતી જેમાં આદિવાસી સમાજ ઉપર લખવામાં આવી રહેલ એથનોગ્રાફી ઉપર ચર્ચાઓ તથા તેને અંતિમ સ્વરૂપ આપવાનું કાર્ય કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્ય માટે એકવીસ લેખકો દ્વારા આદિવાસી અકાદમી પર બે દિવસના કાર્યક્રમમાં વાંચન આને સુધારા વધારા કરવામાં આવ્યા હતા.

૬. સામાજિક-વિકાસલક્ષી કાર્ય

સામુહિક બોર રિપોર્ટ ૨૦૧૪

જૂન ૨૦૧૩થી ઓક્ટોબર ૨૦૧૩ દરમિયાન ગામડામાં ચાલતા બચતગૃપોથી આદિવાસીની આર્થિક સ્થિતિમાં શુ બદલાવ આવ્યો છે તે માટેનું સર્વે કર્યું. સર્વેના રિપોર્ટ પરથી આદિવાસી અકાદમીમાં જાન્યુઆરી ૨૦૧૪માં ચર્ચા શિબિરનું આયોજન કર્યું. હાલમાં આદિવાસીની જરૂરિયાત શી છે? કયા પ્રકારના કામો કરી શકાય તેવી ચર્ચા થતા વિસ્તારને અનુરૂપ દાળમીલ, વર્મિકમ્પોસ્ટ, સામુહિકબોર, શિવણવર્ગ, મોબાઇલરીપેરીંગ, ટી.વી.રીપેરીંગના પ્રોજેક્ટ બનાવ્યા. સૌપ્રથમ કોઈ એક પ્રોજેક્ટ હાથમાં લેવો જેમાં પ્રોજેક્ટના ૨૦ ટકા લોકભાગીદારી, ૧૦ ટકા ભાષા સંસ્થા અને બાકીના ૭૦ ટકા ડોનશન સ્વરૂપે લાવી તે કામ શરૂ કરવું તેવું નક્કી થતા સામુહિકબોરનું કામ હાથમાં લીધું. જે ગામડામાં બચતગૃપો ચાલતા હોય તે ગામડાના ૩ ખેડૂતોને જેઓની જમીન આજુબાજુમાં હોય એવા ગામડા પસંદ કર્યા.

તા. ૪-૫-૨૦૧૪થી ૧૧-૫-૨૦૧૪ દરમિયાન ૧૮ ગામડામાં સામુહિકબોરના કામ માટે સ્થળતપાસ કરવા ગયા. સ્થળતપાસ દરમિયાન ૨૭ બોરમાંથી ૮ બોરના ખેડૂતોને આજુબાજુમાંથી પાણી મળી રહેશે તેવું લાગતા બાકીના ૧૮ બોરનું કામ કરવું તેવું નક્કી થયું.

સામુહિકબોરના હેતુઓ

૧. સામુહિકબોરમાં આજુબાજુના ૩થી ૪ ખેડૂતોને આવરી લેવામાં આવશે.
૨. સામુહિકબોરથી જમીનની બચત પણ થશે એને ખર્ચ પણ ઓછો થશે.
૩. ખેડૂતો ચોમાસા સિવાય અન્ય બે સિઝનમાં પાક લેતા થશે અને તેમની આવકમાં વધારો થશે.
૪. આવક વધતા મજૂરી માટેનું સ્થળાંતર અટકશે અને બાળકો પોતાના ગામમાં રહી ભણી શકશે.
૫. ગામમાં પાણીનું સ્તર જળવાઈ રહેશે.

આ સંકલ્પના હેઠળ તા. ૧૬-૫-૨૦૧૪થી તા. ૧૭-૫-૨૦૧૪ દરમિયાન કનલવા, પાનવડ, શિહાદા, અસાર, ચીમલી, સાઢલી, ખજૂરિયા(૨), દેવલીયા, મલાજા, પોટિયા, ઓડ, બરોજ, કાછેલ(૨), ઘમોડી, સુરખેડા, ગુંનાઠા, લગામી આમકુલ ૧૭ ગામમાં

૧૮ બોર બનાવ્યા. દેવલીયા ગામના એક બોરમાં પાણી ન આવ્યું. બાકીના ૧૬ ગામમાં ૧૮ બોરમાં સામેલ ૫૪ ખેડૂતોને તેઓના ગામડામાં બોર બનવાથી પાણી મળતા ખેડૂતો શિયાળુ તેમજ ઉનાળુ પાક લેશે.

લાભાર્થી ખેડૂતોની યાદી

ગામ ખેડૂતોના નામ
 કનલવા રાઠવા બાલુભાઈ બી, રાઠવા ભાઈસીંગભાઈ
 નાયકાભાઈ, રાઠવા પારસીંગભાઈ કલવાભાઈ
 પાનવડ રાઠવા હટ્ટુભાઈ ઢેઢીયાભાઈ, રાઠવા જંગુભાઈ
 હટ્ટુભાઈ, રાઠવા શંકરભાઈ ઢેઢીયાભાઈ
 શિહાદા રાઠવા હબુભાઈ દલજીભાઈ, રાઠવા નિલેશભાઈ
 સમસીંગભાઈ, રાઠવા બકલાભાઈ મોહનભાઈ
 અસાર રાઠવા ગોવિંદભાઈ, રાઠવા રુપસીંગભાઈ
 બાવાભાઈ, રાઠવા સીમલાભાઈ ગોહાયભાઈ
 ચીમલી રાઠવા યુનીયાભાઈ સમરભાઈ, રાઠવા ખીમજીભાઈ
 મગનભાઈ, રાઠવા સોબાનભાઈ રૂપલાભાઈ
 સાઢલી રાઠવા લક્ષ્મણભાઈ તેરસીંગભાઈ, રાઠવા
 વિશનભાઈ નટ્ટુભાઈ, રાઠવા જગુડીયાભાઈ ભગુભાઈ
 કાછેલ(૧) રાઠવા નારસીંગભાઈ દેવલાભાઈ,
 રાઠવા વેચલાભાઈ ભીલાભાઈ,
 રાઠવા જંચતિભાઈ અબુડિયાભાઈ કાછેલ
 (૧) રાઠવા નાયકાભાઈ મનજીભાઈ, રાઠવા જલીયાભાઈ
 નમલીયાભાઈ, રાઠવા જીવનભાઈ મનજીભાઈ
 મલાજા રાઠવા મલુભાઈ છીતુભાઈ, રાઠવા ગુલીયાભાઈ
 મનસુખભાઈ, રાઠવા ઘીરુભાઈ ભીખાભાઈ
 પોટિયા રાઠવા શંકરભાઈ અયુભાઈ, રાઠવા ઝીંગલાભાઈ હસુભાઈ,
 રાઠવા ભાવસીંગભાઈ રેશિયાભાઈ
 ઓડ રાઠવા વેલિયાભાઈ ઘુળિયાભાઈ, રાઠવા દીનુભાઈ
 ઘાનકાભાઈ, રાઠવા મથુરભાઈ સતીયાભાઈ
 બરોજ રાઠવા ભંગડાભાઈ ઉકળીયાભાઈ, રાઠવા જેંગલાભાઈ
 છોટીયાભાઈ,
 રાઠવા ખીમલાભાઈ દીવાળીયાભાઈ
 ઘમોડી રાઠવા જગુભાઈ કલીયાભાઈ, રાઠવા સમદુભાઈ
 દીપસીંગભાઈ, રાઠવા કટીભાઈ મલુભાઈ
 સુરખેડા રાઠવા ગુલીયાભાઈ ભીલજીભાઈ, રાઠવા ગોહાયડીબેન
 ભુલકાભાઈ, રાઠવા નાયકાભાઈ વેલજીભાઈ
 ખજૂરિયા(૧) રાઠવા નારીયાભાઈ યુનીયાભાઈ, રાઠવા કદુડાભાઈ
 હટીયાભાઈ, રાઠવા દલસુખભાઈ લટીયાભાઈ

ખજૂરિયા(૧) રાઠવા જંચતિભાઈ ખાપરીયાભાઈ, રાઠવા હરજીભાઈ
 હટીયાભાઈ, રાઠવા હબુભાઈ દલજીભાઈ
 ગુંનાટા રાઠવા રેમલાભાઈ ચેકલાભાઈ, રાઠવા ભાઈલાભાઈ
 હટેસિંગભાઈ, રાઠવા નાયકાભાઈ નકલાભાઈ
 લગામી રાઠવા મનીયાભાઈ ચતુરાભાઈ, રાઠવા રામસીંગભાઈ
 ખલીયાભાઈ, રાઠવા જીરીયાભાઈ ગોસલાભાઈ

સામુહિકબોર પાછળ થયેલ કુલ ખર્ચ

લાભાર્થીઓની સંખ્યા - ૫૪
 બોરનો ખર્ચ - ૫૬૪૦૦૦
 ટ્રાવેલિંગખર્ચ - ૨૦૦૦
 ટોટલખર્ચ - ૫૬૬૦૦૦

ગામના નામ: કનલવા,
 પાનવડ, શિહાદા, અસાર,
 ચીમલી, સાઢલી,
 ખજૂરિયા(૨),
 મલાજા, પોટિયા,
 ઓડ, બરોજ,
 કાછેલ(૨), ઘમોડી,
 સુરખેડા, ગુંનાટા,
 લગામી.

સામુહિકબોર માટે મળેલ આવક

૧. લોકફાળા પેટે આવેલ રકમ	૧૨૬૦૦૦
૨. ડોનેશન પેટે આવેલ રકમ	
(અ) ભાષા સંસ્થા વડોદરા	૧૫૦૦૦૦
(બ) બીનાબેન વડોદરા	૧૬૦૦૦૦
(ક) નિલેષભાઈ પટેલ વડોદરા	૧૦૦૦૦૦
(ડ) ચૈતન્ય ટ્રસ્ટ છોટાઈદેપુર	૩૦૦૦૦
ટોટલ આવેલ રકમ	૫૬૬૦૦૦

9. PRAKRITI HEALTH Projects

- * Dr.Kiran N.Shingalot (MBBS,DCH) Chief Medical Officer M.S. University Health center has 24 years of experien
- * Dr. Kumar Arvind Pratap(MBBS) 11 Years of experiences..
- * Dr.Shakuntlaben Joshi(MBBS) 30 Year of experience
- * Rajendra Varia health coordinator ,B.R.S.(Agri.) and PG Diploma in Tribal studies ,15 years of experience.
- * Rathava Ranjitbhai-ClinicAttendant and supervisor
- * Rathava Govindbhai-Health Supervisor
- * In addition ,the Prakriti Health clinic has trained a team of 20 community health workers .Our health workers have received one year training at the Academy to identification and management of common elements ,care of pregnant women, Lactating mothers, young children as well as addressing awareness issues.

OBJECTIVES

Our mission is to work towards a future, where tribal people with various dis. can access good quality of health care and can live in good society with knowledge, understanding dignity, determination and self respect.

Organization experience in the area of Health care

Bhasha centre first started working in the area of tribal health care in the year 2000. Initially, the focus was specific to sickle cell anemia and blood testing was carried out in village to identify potential sickle cell trait and dis. During health camps, other health problems come to the fore and Bhasha begin to organize general health camps in villages of Chhotaudaipur, Kawant, Pavijetpur talukas in Vadodara dist.

In Aug.2003 the Prakriti health clinic was set up on the campus of Bhasha Adivasi Acedemy at Tejgadh.The clinic is fully equipped with health equipment to address primary health issues as well as

has facilities for minor surgeries and short procedures.

IMPACT

The Prakriti health programme has reached to interior tribal areas where no medical units exists .People in tribal areas of Vadodara Dist.now have access to clinic and other medical aid are able to receive timely treatment. There is timely detection of dis. Due to greater awareness about major dis. As well as minor elements, diet and nutrition, child and women health care.

Clinic -2014-15

Bhasha research and Publication centre has established the Primary Health Centre for tribal communities since 2001.The Prakriti health care programme provides for local health care services, rural Para medical training, health awareness and need based research. Presently the clinic receives medical cases from 400 villages of Chhotaudipur ,Pavijetpur, and Kawant talukas. Organizing health sensitization and awareness camps in villages. Conducting Para medical training for community health workers to meet health need of rural areas through a certificate course in community health workers. Focusing on area specific problems such as sickle cell, tuberculosis, dermatological and ophthalmic disorders. Prakritiwas started

Oct.2007 health insurance scheme, till now 10,000 families were insured.

Month	Skin	TB	Resp oratory	Genital urinary	Mus culo	Ca rdio	Neur ology	Gas tro	Gen	Sickle cell	Total
April	272	0	31	30	29	20	10	15	34	10	451
May	262	0	27	26	28	18	10	21	34	9	435
Jun	316	0	40	32	48	32	10	27	32	10	547
Juli	272	0	43	28	48	32	10	27	49	10	519
Augst	356	0	43	38	51	32	13	27	49	11	620
Sape	313	0	41	40	49	37	16	29	54	8	587
Octo	251	0	26	26	28	18	10	21	34	9	423
Nave	422	0	59	49	68	44	14	32	68	13	769
Dece	312	0	43	34	44	31	11	23	44	10	552
01/01/2015	196	0	29	22	27	19	10	20	32	9	364
Total	2972	0	382	325	420	283	114	242	430	99	5267

Month	Male	Female	Children	Total
April	201	224	26	451
May	187	217	31	435
Jun	243	276	28	547
Juli	217	263	39	519
Augst	275	315	30	620
Sape	250	285	52	587
Octo	179	213	31	423
Nave	342	383	44	769
Dece	252	270	30	552
01/01/2015	155	183	26	364
Total	2301	2629	337	5267

Jan-14

S.N	Name
1	Vasava Sevanaben Shantabhai
2	Gamit Pratalben Ratila
3	Rathava Gangaben Jamtabhai
4	Gamit Saynaben Thakorabhai
5	Gamit Harsidaben Umeshbhai
6	Padavi Aravindbhai Vasubhai
7	Vasava RavidashArjunbhai
8	Vasava Ushaben Ditiyabhai
9	Vadavi Minaxeeben Vilashbhai
10	Vasava Rituben Shantubhai
11	Gamit VivekBhai Chunilal
12	Gavit Rajeshbhai Rameshbhai
13	vasava Dineshbhai asavinbhai

Health Kard

1387 To 2632=1245

1245x150= 186750

Julai-2014

S.N	Name
1	Valvai Pragnaben Ramanbhai
2	Geetaben Virabhai Bhooi
3	Gadol aravindaben chandubhai
4	Vankar Kaylashben Manabhai
5	Patel Sangeetaben Tersingbhai
6	Dhankiya Niramalaben Babubhai
7	Mavi Rekhaben Chaturbhai
8	Ravat Sunitaben Manharbhai
9	Valavi Shardaben Somabhai
10	Bhuha Savitaben Hirabhai
11	Parmar Geetaben Maheshbhai
12	Bhuha Shadaben Dhirabhai
13	Rathava Surekhaben Rameshbhai
14	Choren Nitaben Manjibhai

UNICEF PROJECT

A STUDY OF TRIBAL PERSPECTIVE OF WELLNESS

With Special Reference to Sixty Villages
in Sabarkantha and Dahod Districts of

Gujarat

Carried out by

Bhasha Research and

Publication Centre, Vadodara

Under the project “Study of Tribal Perspective of Wellness” in Sabarkantha and Dahod districts of Gujarat – A Field research study was carried out in 60 villages – 30 villages of Dahod and 30 villages of Sabarkantha, by UNICEF in partnership with Bhasha Research and Publication Center. The aim of field research was to gain insider knowledge of notions of wellness and develop strategies for enhancing access to immunization programs. The study had the following central aims:

- To gain insight into the tribal/nomadic understanding of well-being/healthcare with special reference to child and maternal preventive and curative healthcare
- To look at the challenges experienced in healthcare access from the community’s perspective as well as those faced by the government in their healthcare delivery mechanisms
- To identify replicable mechanisms and channels of communication for bridging the gaps in healthcare access among tribal/nomadic communities, especially in the area of immunization and pre-and post-natal maternal healthcare
- Suggest mechanisms for enhanced interface between traditional community based healthcare practices and modern/allopathic medicine

The duration of the study was Six months. The study was carried out by holding village level meetings both exclusively for women and also exclusively for men, as well as joint meetings. In addition individual interviews

and elaborate discussions were carried out *in situ* with seven different categories of villagers; (a) Asha Workers, (b) Auxiliary Nurses [ANM], (c) Tribal Healers, (d) Anganwadi Workers, (e) Private Doctors, (f) Government Doctors, (g) Vaidya [Community Doctors]. The Interviews with the above were carried out separately in both districts. For the work of carrying out interviews, trained community workers belonging to the area and fully conversant with language variety of the area were engaged. The work was supervised and monitored by qualified medical practitioner, who also worked as the Project Coordinator. The project coordinator’s familiarity with local languages is reasonably good for such a professional engagement.

The Profile of the Area

Though both these districts are inhabited by tribal communities their profiles are exactly identical and there are finer shades of difference. The tribal villages under study in Dahod district have a typical population of 12,000 – 15,000, whereas the tribal villages in Sabarkantha are relatively less populated with a typical population size of 5000 – 6000. In both cases, the population size is higher than the population of tribal villages in Central Gujarat, for instance in Chhota Udepur District where the figure stands at 1500 – 3000. The most striking reason of relatively large concentration of tribals in these two districts is acute shortage of water. People seem to have stuck to their habitat wherever at least some source of water is available. This feature has affected the life and thought of the people in every aspect including Health Care. For instance: Water is considered of almost equal importance as mother’s milk.

In Sabarkantha, many communities are nomadic in habit such as Madaris and Bhagoda’s; whereas the

communities in Dahod are primarily sedentary. They include Baria, Parmar, Ravat, Bhuva, Vadvi, etc. The history of indebtedness among Adivasis in tribals of Dahod district goes a long way, while the Banaskantha tribals have fallen in the debt-trap over the last half century. The persistent shortage of cash and very high rate of interest for borrowings has forced tribals in both districts to take to migration in search of wages. Since migration has brought them in contact with nearby cities such as Ahmedabad and Baroda, the level of aspiration towards modern life with related facilities is relatively high. In the ‘composite villages’ [where upper caste, scheduled caste’s and scheduled tribes co-exist] the upper caste and some of the scheduled castes have started registering maternity cases with private doctors in nearby small towns/cities. The tribal population is aware of this practice, but does not have the necessary economic means to adopt it for themselves. While carrying out the study the research team was mindful of the above background realities.

Schedule of Interviews

The questionnaire for interviews contained a total of 52 questions divided into 5 sections;

- a) Village Profile
- b) Generic Questions
- c) Maternal Health and Nutrition
- d) Delivery
- e) Household

The Schedule of interviews is attached. All discussions, meetings, interviews were carried out in local languages, but received data was first documented in Gujarati and on its basis in English (for reporting to UNICEF). Throughout the period of study, periodic reports on action plans and findings were submitted to UNICEF. The present report is based on work over a period of 5 months after all interviews were completed and data arising out of them was compiled.

DATA ANALYSIS AND FINDING

1. Sources of Information Mobile Phones

Data

Only 3% women had personal mobile phones. But almost all of the remaining 97 %, who did not have a mobile phone, shared that although they do not have a mobile phone, they can access one whenever needed. This highlighted the fact that mobiles are available in most homes and can be used to send reminders and messages to the women. Only a miniscule 5 %, women had seen videos on the mobile phones. This would reflect that most mobiles amongst the target community do not support video output and we might need to focus on audio messages.

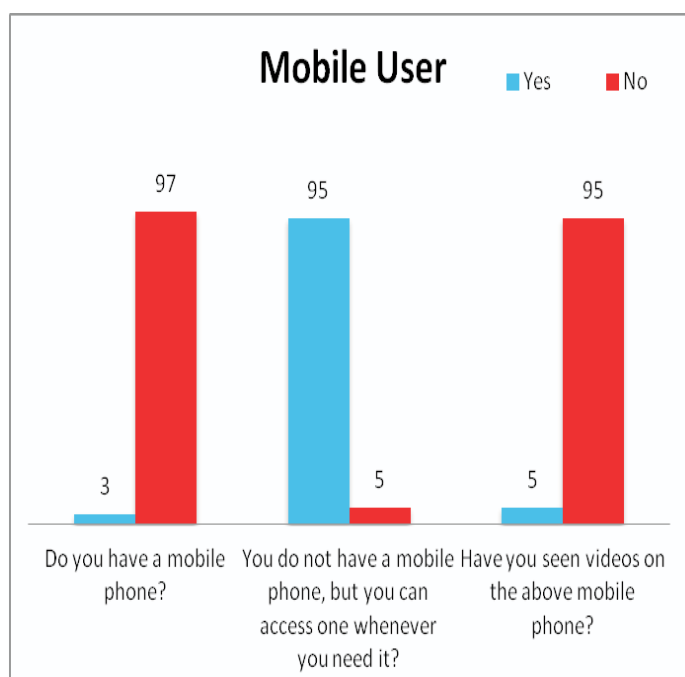
Analysis

In tribal areas due to lower economic status only male members hold mobiles. But women do have access to mobiles which can be seen from the graph.

Due to poor economy they do not have mobiles with facility to watch videos. They have mobiles with functional use for communication.

When discussed in detail, it is observed that when displayed messages were described they responded to seeing them. But due to the low literacy rate they have not been able to read and understanding on their own.

Our observation is that oral messages particularly through influential persons are more effective and convenient. Eg. Through faith healers.

Access to Radio & TV

Data

The penetration of Radio and Television is very poor in the communities selected for the study. Not even 1 % of the respondents had radio in their homes while 18 % had access to television sets. Amongst those who had television sets in their homes, 36 % preferred the one hour time slot between 7-8 pm to watch the television.

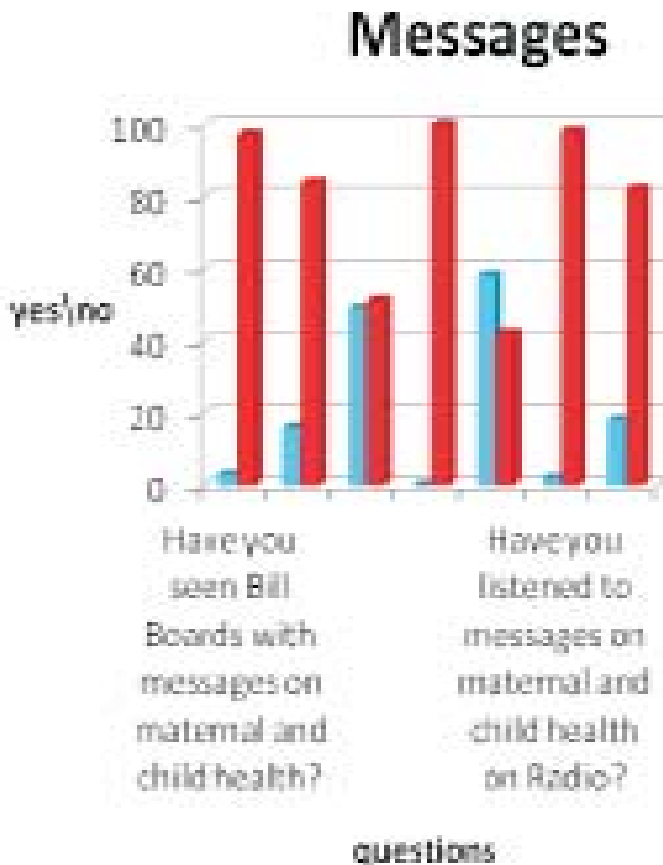
*Messages through hoarding and shows

Data

We asked the community about seeing the messages on maternal and child health. They see messages on bill board 3%, wall writing 16%, poster 49%, on AWW center 19%, folk 0%, during discussion with ASHA\ANN\AWW 58%,radio 2% and TV 18%.

Analysis

We observed that discussions with ASHA\ANN\AWW is more effective than other means used for the purpose.

2. Knowledge & awareness about priority health behaviour

Delivery

Data

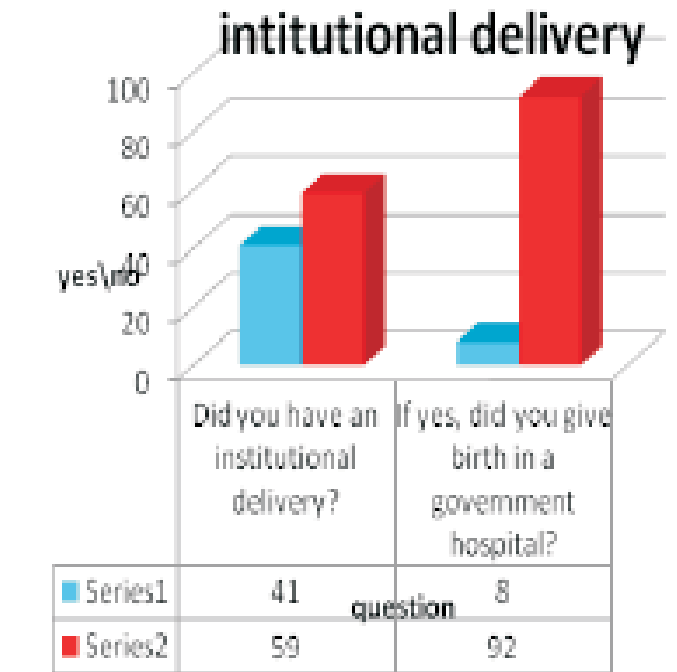
a) 41 % respondents in the survey had institutional delivery. Out of these, only 8 % deliveries happened in government hospital whereas the remaining 92 % deliveries happened in private hospitals.

b) Out of the 59 % deliveries that happened at home, only 28 % births were facilitated by Skill Birth Attendant (SBA) whereas a sizable 72 % births were facilitated by untrained birth attendant that put the life of the mother and the child in risk.

Analysis

a) It is believed by tribals that facilities at government hospital are not good. (At many places, this is a reality.) Therefore they prefer to go to private hospitals.

b) At many places availability of trained local birth attendant is not there. Hence they have to take help of untrained person. If there is choice, women have no knowledge that going to trained person is of advantage. Spread of this information is necessary.

tribal areas, pregnancy and child birth are not given too much importance. They find it a natural process. Women keep working till the last minute. Hence they have no time to approach a proper hospital or nurse. Help available locally is used for delivery.

Breast Feeding

Data

There is poor awareness in the community about colostrums feedings. Only 6 % women were aware of the importance of this and out these 3 % women actually breast fed their child within 1 hour of birth.

Analysis

Over the years it is believed that colostrum is not useful and hence it is discarded. They also believe that it is hard for digestion. (It is observed in cities also that colostrum of buffalo and cow is not used and discarded.)

*ORS+ZINC

Data

Only 35 % respondent told us they know about ORS+Zinc which is used in diarrhea. But from these only 57% respondent knew ORS+Zinc is available with ASHA.

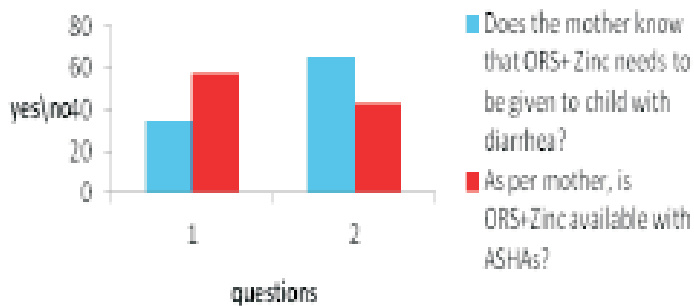
Analysis

It was observed that emphasis given on ORS + Zinc by Asha and ANM was relatively low as compared to other initiatives.

Data

38% women knew about at least two dangers signs and from these 70% women are aware whom to approach. Only 34% have mamta card, from this only 14% cards

ORS+Zinc

were filled regularly.

It is observed that only front page of mamta card is filled and others are either partially or not at all filled. Therefore significance of this card is not felt by women.

33 % women were aware that the child has to be exclusively breast fed for the 1* six months and out of these 46% had exclusively breast fed her youngest child for six months in practice. 47 % women were aware about initiating Complementary Feeding (CF) from 6 months onwards and out if these 36 % mothers had adhered to this practice.

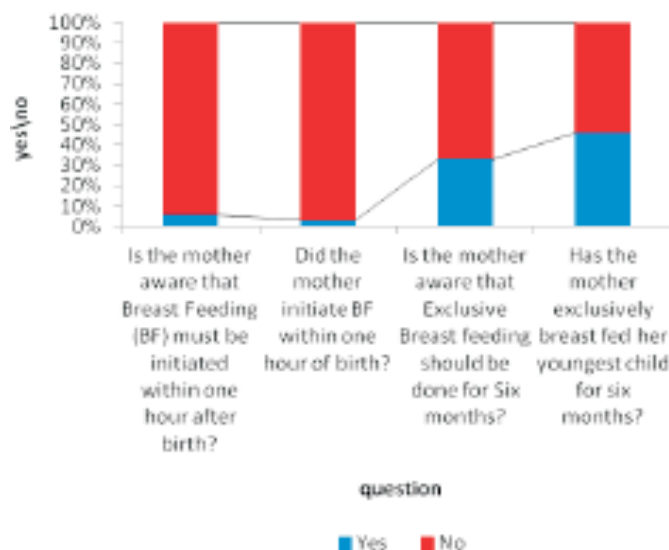
Analysis

Due to high rate of migration, only 33 % were approached by ASHA/ANM.

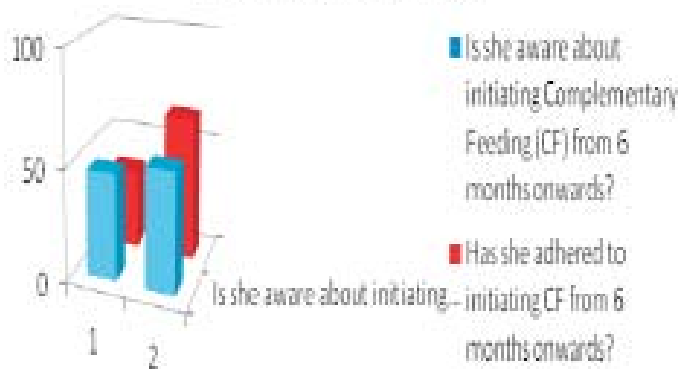
Those 54% who breast fed for less than six months were influenced by elderly member of the family and community. We need to create awareness among them too.

It is observed that due to geographical spread of tribal villages some faliyas which are 2 kms away are not covered by Asha/ANM.

Breast Feeding

Complementary Feeding (CF) from 6 months onwards?

3. Knowledge about Schemes

23 % women are aware about janani suraksha yojana ,but only 19 % take benefits.

33 % women are aware about Chiranjivi yojna,and 36 % take benefit.

63 % women aware about 108 facility,and from this 29% take benefit.

Only 24% women are aware about Khilkhilahat services

and 26% availed the benefit.

70% women are aware about take home ration and 69% are availed

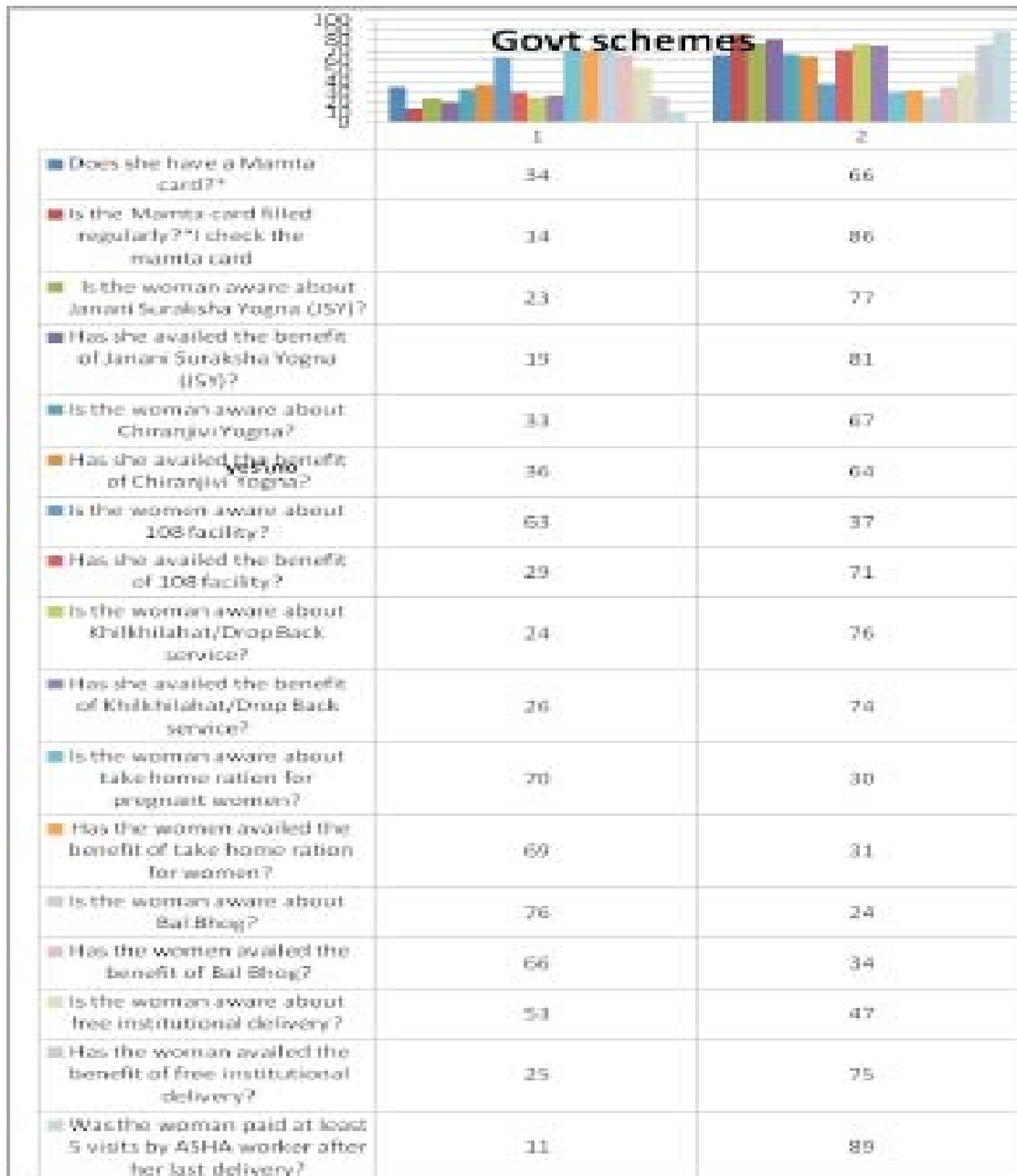
76% women aware about Bal bhog,from these 66% take benefit.

53% women aware about free institutional delivery,but

only 25% availed

11%women paid at least 5 visit by ASHA worker after delivery.

When we talk about knowledge of schemes, it is very clear that lot of schemes like 108 services, home ration and BAL bhog are more availed.

1. WASH Behavior

Data

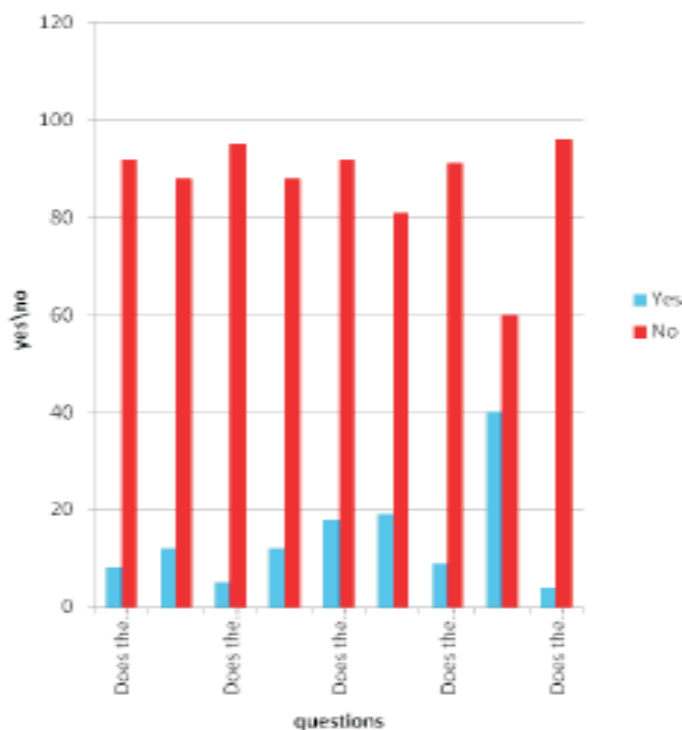
When we thinking about wash behavior, it is very surprised that 8 % women wash hands before BF,12 % wash hands before cooking food,5% wash her hands before feeding,12% women wash her hands before eating,18% women wash her hands after using toilet,19% women wash her hands after cleaning her child faecal matter,4 % use chlorine tablets to treat drinking water,but 40 % women draw drinking water without touching .

Analysis

In this area particularly, scarcity of water is the main reason for observed behavior. In addition, proper emphasis is not given by Asha/ANM to ensure the importance of WASH behavior.

It is also observed that distribution of chlorine tablets is not done properly in hilly areas.

Wash Behavior

RECOMMENDATIONS

a) The project shows that there are communication related issues in healthcare delivery in Sabarkantha and Dahod districts which need to be addressed seriously.

b) Communication between ANM /Asha and villagers gets adversely affected due to prioritization of health related issues and the issues coming at the bottom of their priority list remain inadequately communication. They will need a special component in effective

communication in their training.

c) The use of theatre programme is effective. The response to the dramatized messages is very good. However, theatre communication and scientific information are of a different nature. Theatre requires a plot/story language. If it is too effective people remember characters and the story and forget the overall message. Therefore, we recommend that in addition to theatre, a spread of the information through bill boards, pamphlets and booklets in local languages will prove to be far more effective.

d) Oral communication has proven the most effective for people whose literacy rate is below average. However, oral communication inside the houses is more effective than only through public meeting. We recommend the use of boards.

e) There is a greater need for involvement of older age groups for successful outcome of health delivery.

f) Similarly, continuous communication with teenage girls is equally important.

g) Taking into account all the above aspects, we

strongly recommend that prior to implementation of a health care project it will be desirable to draw up a clear strategy for communication for every specific area, taking into account the demographic profile and language(es) used in the area and this communication strategy should be made as a compulsory component in the pre-implementation orientation/training of ANM/Asha/AWW.

h) We similarly recommend a composite use of bill board, pamphlets, theatre, phone communication and

public meetings since each form of communication has a different impact.

HUMAN INTEREST STORY: ACTRESSES AS CHANGEACTORS

The plays enacted in the villages have been the most effective medium of communicating the message of Women and Child Health in the tribal areas of Sabarkantha and Dahod districts of Gujarat. Combining

the oral and the visual, the plays roped in young Adivasi girls from the region as actors. The plays proved effective and powerful since they used the folk medium and the local language. The plays were directed by Dakxin Bajarange, an eminent cultural activist and theatre artist, recently awarded the National Human Rights Award for his life narrative, *Budhan Bolta Hai*. In Daxkin's directorial style, the scripts of the plays were prepared by the women

actors. Fourteen in all and belonging to tribal communities, the women actors are about 18 to 20 years of age. The women actors performed in eight villages and the response was extremely affirmative. The plays effectively communicated the message and the community could immediately relate to the medium and the message. An important element were songs in local languages carrying messages which seem to have captured the imagination of the young women actors. Subsequent to the performances, the actors have started singing the songs in their villages and these are now becoming popular among the community back in the villages. The actors are now inspired to prepare new songs in their languages with significant messages. The project has allowed transformation of young students to become change agents in their villages.

૮. પી. આર. ઓ. ઓફિસ

વર્ષ - ૨૦૧૪ એપ્રિલથી ૩૧-૧-૨૦૧૫ સુધીના વિઝીટરો અને આદિવાસી અકાદમીમાં રાખવામાં આવેલા અલગ અલગ ૧૬ વર્કશોપ

૧. માસ્ટર ટ્રેનરોનો ગુજરાત લેવલનો શિક્ષકોનો વર્કશોપ ૨ દિવસ

૨. આર.સી. સજ્જતા જિલ્લા લેવલનો વર્કશોપ ૩ દિવસનો

૩. નવસર્જન ટ્રસ્ટ અમદાવાદનો ૧ દિવસનો વર્કશોપ

૪. કે.જી.બી અને મોડેલ સ્કૂલના શિક્ષકોનો ૨ દિવસનો વર્કશોપ

૫. તાલુકા કક્ષાની ચિંતન શિબીર ૨ દિવસ

૬. ત્રિજીયા વર્કશોપ ૨ દિવસ

૭. બાલમિત્ર વર્કશોપ

૮. મલ્ટીલિંગ્વેજના વર્કશોપ

૯. એથનોગ્રાફિ સર્વેક્ષણના વર્કશોપ

આમ આદિવાસી અકાદમીમાં અલગ અલગ વર્કશોપ ૧૬ જેવા થયા છે. અને અલગ અલગ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓની ૪૭૧ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ વિઝીટ કરી અને અલગ અલગ જગ્યાના ૭૨૨ વિઝીટરો વિઝીટ કરી આમકુલ વિઝીટરોની સંખ્યા ૧૧૯૩ જેટલી થાય છે.

૯. કમીટીઓ / સમીતી

ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર વડોદરામાં જુલાઈ ૨૦૧૪માં એક મીટીંગનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ મીટીંગમાં સંસ્થા જોડે જોડાયેલ મુખ્ય સ્ટાફ અને સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓ જોડે રાખવામાં આવી હતી. આ મીટીંગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સંસ્થાને વધુ સારી રીતે કામમાં સરળતાથી ચાલના મળે તે હેતુથી હતી જેમાં સંસ્થા કામ માટે અલગ અલગ કમીટીઓ બનાવી જેમાં તમામ સંસ્થાનો સ્ટાફ, ટ્રસ્ટીઓ અને તજજ્ઞો પણ આવી જાય એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આ ચર્ચા દરમ્યાન સંસ્થાને વધુ સારી રીતે ચલાવવા માટે ૧૯ જેટલી કમીટી બનાવવામાં આવી જેવીકે

૧. અકાદમીકેલેન્ડર

૨. એન્યુઅલ રીપોર્ટ

૩. એપોઈમેન્ટ

૪. અસેસમેન્ટ

૫. બાળ પંચાયત

૬. કેમ્પસ ડેવલોપમેન્ટ અને મેઈન્ટેનન્સ

૭. ચાર્જ હેન્ડલીંગ

૮. ફેલોશીપ

૯. ફાઈનાન્સ

૧૦. ગ્રીવેન્સ (વુમેન અને ચાઈલ્ડ પ્રોટેક્શન)

૧૧. ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી

૧૨. લાઈબ્રેરી

૧૩. પેકેજીંગ

૧૪. પ્રોગ્રામ/ઈવેન્ટ્સ

૧૫. પબ્લીકેશન

૧૬. પરચેસ

૧૭. કેન્ટિન (રસોડા)

૧૮. વસંતશાળા

૧૯. વેબસાઈટ

આમ ઉપરોક્ત કમીટીઓ મારફતે સંસ્થા દરેક કામની ચર્ચા કરવામાં આવે છે ત્યારબાદ સમુહ માન્યતા આપ્યા બાદ આ કામ પરીપૂર્ણ કરવાની જવાબદારી પણ કમીટી લીધી છે. જે અમુક સમય મર્યાદામાં કામ પુરું કરવું, દરેક કમીટીએ સમય નક્કી કરેલ છે એ સમય મુજબ મળતા હોય છે.

Academic spheres to engage towards populations...

During a recent trip to India, a journey conducted with the prospects of a possible expansion of Sorosoro in this part of the world, I have been granted encounters with truly *extraordinary* characters, as one may come across in these immense and preciously paradoxical countries.

Ganesh Devy is one of those, an uncommon figure, a scholar who has decided to devote his life to indigenous populations and languages of the world, a man who can end up in the most remote areas of India and discuss Merleau-Ponty or Chomsky, as well as traditional pharmacopeia or microcredit...

Graduate of Leeds University, former professor at Yale, Ganesh arrived in Gujarat in the 90s to teach at Boroda University. He was then struck with the linguistic barrier separating the Dravidian languages in the south and the Indo-Aryan languages in the north, in a transversal line stretching from Gujarat in the west all the way to Bengal in the eastern part of the country... and he took on to travel along this virtual line, to find out that a large number of "indigenous tribes" remaining unattached to the caste system (though omnipresent in India) are settled all over this strip of a few hundred kilometers wide.

Ganesh Devy in Tejgadh, where the Adivasi Academy is established.

Intrigued, he sits under a tree one day and lets the village youngsters come to him, he asks them questions and listens to them as they speak about the way they envision their future, and what should be done to help their communities develop. So he resigns his position as a professor and spends two years under that tree conversing and conceiving a rather eccentric project: an Adivasi Academy project, that is to say an indigenous Academy... And along the years, step by step, he finally makes it: he digs up funds and raises brick constructions one after the other for classrooms, music studios, a museum, and even accommodation...

Nowadays, the activities carried out in this "academy" are very diverse: there's teaching of course, documentation on indigenous languages and cultures, editing and publishing, theatre, artistic and museological activities, but also handcraft, sustainable development, microcredit... And the outcome is mind-blowing: the young men and women who, 12 or 15 years ago would sit and chat with Ganesh under his tree, today hold key positions in the academy. The air here is filled with a sense of peace, serene joy, pleasure for togetherness, and pride in showing short-term visitors what has been accomplished: a genuine economic and cultural development center for native populations.

And then, in the first days of March 2010, Ganesh organized a big meeting around the idea of linguistic diversity which gathered representatives of 220 languages of India. During the 2/10/2015 3:00

And then, in the first days of March 2010, Ganesh organized a big meeting around the idea of linguistic diversity which gathered representatives of 320 languages of India! During the event he started to plant a "forest of languages", one tree for each language in the world, deeply rooted and peacefully coexisting among its neighbors...

A few trees in the forest of languages.

But he was only getting started: Bododa, January 2011, he expects to gather no less than 1100 languages, with films, theatre, conferences... and when he is asked how he plans to fund such an operation, he simply answers, *We'll invite 5 Nobel Prizes, if they come along, then so will the funds.* Rather optimistic... though he might very well make it! And, well, we'll be there too. Because I told Ganesh I also wanted to plant a tree for my own language, Breton, among all the others in his forest...

Tribal population dances at the Academy.

For more information on the academy: www.bhasharesearch.org.in

For more information on the description and documentation of Indian indigenous languages: www.adivasiacademy.org.in

Budhan Theatre to offer two IGNOU-recognised courses

Monday, 23 May 2011 - 6:56pm IST | Place: Ahmedabad | Agency: dna

Shares

For the diploma course, a candidate should be a graduate of any discipline, whereas for the certificate course, standard XII pass is the minimum required educational qualification.

Budhan Theatre of Chharanagar, which works for social uplift of denotified tribes (DNT), will offer **IGNOU** recognised two new courses from this June. The group will start 'Diploma in Theatre Arts, Journalism and Media Studies' and a certificate course in dramatics.

The theatre already runs a one-year certificate course in journalism, but from this academic year, the group will add two new courses recognised by Indira Gandhi National Open University (IGNOU). For the diploma course, a candidate should be a graduate of any discipline, whereas for the certificate course, standard XII pass is the minimum required educational qualification.

Talking to DNA, Kalpana Gagdekar, founder member of Budhan Theatre, said, "This course will be available to DNT candidates as well as to candidates from other communities and the fee will be only Rs1,800. The main idea is to provide exposure and training to the youngsters of socially backward communities."

The theatre group started as a library, then formed a children's theatre group. Later, it came up with a certificate course in journalism and now onwards, it will offer these diploma and certificate courses recognised by one of India's largest open universities. The theatre was started in 1998 after a movement by members of the community seeking justice. Magsaysay award winner and social activist Mahashweta Devi and Dr Ganesh Devy, a tribal activist, came to know that Chhara community exists in a particular area of Ahmedabad. "After a movement by our community people, they both asked us what we wanted. We said we needed a library and thus the theatre was formed," added Kalpana.

The theatre has become a favourite place for the children of nearby localities as they can engage in a whole range of activities there. "Children here can read books in the library, can participate in dramatics and can also learn computer here. So, children prefer to be here whole day and busy themselves in various activities," Ankur Garange, deputy in charge of the theatre, said.

The theatre also runs a non formal school (NFS), teaching basic subjects like mathematics, social science and science.

Presently, 70 children are being benefited by the NFS.

Housed in a single room in a compound, the theatre runs activities like dramatics, a journalism course, a computer course, the NFO, a library etc. It also organises various competitions and events. Interestingly, the nomenclature Budhan Theatre is derived from the name of an individual. Garange said, "Long time back, Budhan of Sabar community was arrested by police in a theft case. Cops assumed that since he was passing through that area, he was the culprit."

He said, "Communities like Sabar and Chhara were once notorious as thieves. So, police mistook him for a thief and tortured him. Hence, the name 'Budhan' has been selected to voice our cry for justice."

Regional languages must survive: Experts

TNN | Jan 28, 2011, 05:03AM IST

8+1

Share

JAIPUR: Experts expressed concern over the neglect of regional languages and culture.

A three-day national workshop on Revisiting Cultural Cartographies of Indian Languages was organised at Central University of Rajasthan. It brought together distinguished intellectuals and reputed dedicated to the cause of indigenous languages from all over India. The workshop made a strong appeal in favour of Indian languages. The National Workshop was the result of the coming together of the newly established Central University of Rajasthan and Bhasha' as both are committed to the cause of culture and society. Bhasha' foundation, Baroda that has taken the mammoth initiative to conduct PLSI (Peoples Language Survey of India).

India has a rich inheritance of regional languages that bear the essence and fragrance of our thousands of years old civilisation. However, now when we speak of languages and culture in our country it brings forth mixed feelings. More than two centuries of colonisation had a devastating impact upon our indigenous languages, knowledge systems and culture at large. Even after independence the vestiges of colonialism still survive much of our cultural inheritance has been overshadowed and relegated to the backdrop of an antiquated past, they opined.

Professor Ganesh N Devy, formerly professor of English at the Maharaja Sayajirao University of Baroda, a renowned literary critic and activist, founder and director of the Tribal Academy at Tejgadh, Gujarat, and director of the Sahitya Akademi's Project on Literature in Tribal Languages and Oral Traditions in his address pointed out that the long years of colonial rule and education has had a devastating impact on the Indian mindset, pursuit of western paradigms and knowledge systems has converted us into unquestioning individuals and has alienated us both from our past and the present. "We have become oblivious of our own immediate reality and culture. Indigenous languages are little pockets that delicately hold together the threads of a culture," he said.

In his presidential address, Prof. M M Salunkhe, the vice-chancellor of the Central University of Rajasthan expressed his enthusiasm for the noble mission taken up by Bhasha' and extended the support of the University for the mission.

Fears over Sanskrit are emotional – with clear caste and overtones: Ganesh Devy

December 15, 2014, 12:01 AM IST

TOI Q&A in The Interviews Blog | Edit Page, India, Q&A | TOI

39

3

1

8

g+1 3

Ganesh Devy is a Padma Shri awardee and Unesco Linguapax laureate who headed the People's Linguistic Survey of India 2010. Speaking with Robin David, Devy discussed why qualms around Sanskrit are emotional, effective ways of preserving Sanskrit's heritage - and which languages merit equal attention:

Why do you say the current debate over reviving Sanskrit is more emotional than practical?

Today, very few people claim Sanskrit as their first language – it's not possible to buy a train ticket or even get Ayurveda medicine using Sanskrit. It is not a language of use any more. It's not been a language of use in India since the 17th century – and we're now in the 21st century. So, to whip up emotions about losing Sanskrit, then reviving it, is a purely emotive effort.

It is true that modern Indian languages are based on Sanskrit. But it is also true that modern Indian languages have been in existence for nearly 1,000 years now and can be studied seriously on their own. For great scholarship in English, you no longer have to study Latin and Greek.

It's an emotional issue – and it has very clear overtones of caste and religious identities.

You've fought to ensure certain languages don't die – why shouldn't Sanskrit be amongst those languages?

I fight for languages spoken by people in communities. They need to live on, so that the communities can continue their existence with dignity.

Some languages are seen as less important. Tribal languages are seen as inferior and backward. That is not desirable. But with Sanskrit, no one will ever look at its use as a sign of backwardness. On the contrary, if there's an individual who can speak or write Sanskrit, that's seen as a sign of scholarship.

The fear is, we might forget the legacy of Sanskrit, rather than the life of Sanskrit. We have to make that distinction. There are ways of managing that fear by preserving manuscripts, building good libraries, digitising Sanskrit literature. Look at how the French take care of their language.

All Indian languages together constitute less than 1% of the international web space, which is not good.

If we strive to protect all our Indian languages, that would lead to a much better situation.

Many see English as a threat to Sanskrit – your view?

It definitely isn't. The use of the two languages is different. In India, we've managed successfully to allow languages to have different roles in our lives.

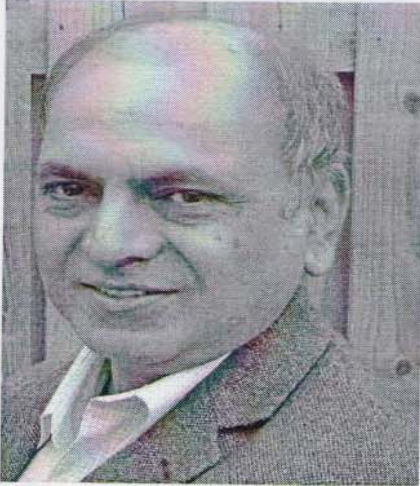
Our banking is done in English but our birth, death and marriage rituals are in Sanskrit. Certain domains of our lives are dominated by Persian even today – our entire entertainment domain is managed by languages that spring out of Persian. On the other hand, cricket comes from an English ethos.

To disturb the good harmony between different languages is not a good thing for India.

Which Indian languages deserve as much emphasis as Sanskrit?

Tamil, Telugu and Bengali – these are spoken by very large numbers and will survive this phase of language decline. From a business point of view also, these will be important in the future.

आदिवासियों का ज्ञान उनके जीवन जीने की कला है- गणेश देवी

(स्वभाव से अभिजात्य माने जाने वाले अंग्रेजी जैसे विषय के प्रोफेसर एवं साहित्य अकादमी एवं पद्मश्री आदि पुरस्कारों से पुरस्कृत डॉ. गणेश देवी भारतीय भाषाओं के लोक सर्वज्ञाण की योजना पर बिना किसी सरकारी मदद के काम करना शुरू किया था और सफलतापूर्वक आगे बढ़ रहे हैं। प्रस्तुत हैं उनसे संपादक से की गई बातचीत के मुख्य अंश)

अरिम्दैन: किसी भाषा और उसके साहित्य में क्या संबंध होता है और वे एक-दूसरे को किस रूप में प्रभावित करते हैं ?

डॉ. गणेश देवी: किसी भाषा में जितनी अधिक शब्द-संपत्ति होगी, उतनी ही अच्छा साहित्य उस भाषा में हो सकता है। भाषाई अंतर्घट्ट को विस्तार, उसके शब्दाई एवं वाक्यों के प्रयोग की व्यापकता आदि साहित्य के निर्माण में सहायकी होती है। हर भाषा का प्रत्येक शब्द एक रूपक, एक दर्शन और एक स्फूर्ति होता है, इसलिए भाषा से साहित्य को अलग दिखाने की जो परंपरा है, वह भाषाओं की अपनी परंपरा से बहुत छोटी है। लेकिन जब यह परंपरा स्थापित हो जाती है, तो साहित्य और भाषा को लोग अलग से देखने लगते हैं। लेकिन कभी-कभी बहुत छोटी भाषा में भी समर्थ साहित्य की रचना संभव है, जैसे मराठी के विकास के प्रारंभ में ही ज्ञानेश्वर की रचना हुई थी, इसलिए ज्ञानेश्वर से ही मराठी का विकास हुआ, ऐसा कहना भी गलत नहीं होगा। यही स्थिति हिंदी और तुलसीदास आदि के संबंध में भी कहा जा सकता है। एक नई भाषा पुरानी भाषाओं से बनती है और भाषा के इतिहास में जब कोई समय साहित्य आता है, तो वहाँ से भाषाओं का आरंभ माना जाता है और फिर उसके पहले कुछ थोड़ा-बहुत इतिहास बूढ़ा जाता है। भाषाओं का इतिहास बाद में तैयार होता है और उसका प्रस्तुतीकरण साहित्यिक कृतियों को ध्यान में रखकर किया जाता है। यदि ऐसा नहीं होता, तो किसी भी भाषा का इतिहास मनुष्य जाति के इतिहास जितना ही लंबा होगा। इस प्रकार भाषा की विद्यालता ही साहित्य की विद्यालता का आधार तैयार करता है, यदि भाषा का उपयोग ही संकुचित हो गया है, तो उसमें साहित्यिक कृतियों के आने की संभावना कम हो जाती है।

अरिम्दैन: यहाँ रोमन याकोब्सन के उस वाक्य पर आधकी क्या टिप्पणी होगी, जिसमें वे कहते हैं कि भाषाविज्ञान एवं साहित्य में सेतु का कार्य वैज्ञानिक करता है ?

डॉ. गणेश देवी: अंग्रेजी में एक मत वाक्यी परिचित है, जिसका तात्पर्य यह है कि 'जहाँ वैज्ञानिक बुरा होता है, भाषाविज्ञान वहीं समाप्त हो जाता है' इस प्रकार कहा जा सकता है कि वैज्ञानिक भाषाविज्ञान के विकास भाषाविज्ञान के ही आधार पर हुआ है, लेकिन वैज्ञानिक भाषा का पूरा विषयवस्तु साहित्य था, भाषा नहीं थी। इसलिए यह विवाद शुरू हुआ कि क्या वैज्ञानिक साहित्यिकी की शाखा है? क्या इसे साहित्य-विश्लेषण की पद्धति माना जाय या भाषाविज्ञान की एक शाखा? क्योंकि उसका तरीका तो भाषाशास्त्र का था, लेकिन विषय साहित्य था। इसलिए इस विवाद को समाप्त करने हेतु ऐसा कहा गया कि 'जहाँ वैज्ञानिक बुरा होता है, भाषाविज्ञान वहीं समाप्त हो जाता है।' वैज्ञानिक एवं भाषाविज्ञान को अलग करने नहीं देखा जाना चाहिए, बल्कि मानवीय चित्त में भाषा का जो व्यवहार होता है, उसी को देखने एवं मानने के ये सब साधन हैं।

अरिम्दैन: एक अनुशासन के रूप में अंग्रेजी में निहित ज्ञान का जो स्तर है, उसे भारतीय भाषाओं की तुलना में कैसे देखते हैं ?

डॉ. गणेश देवी: अंग्रेजी एक 'अनुशासन' के रूप में 11वीं सदी के दौरान इटली में विद्यालयी व्यवस्था के माध्यम से शुरू हुई थी, तब इसका नाम लिसियम था। लिसियम में तब लैटिन या इटालियन की धुन्नात नहीं हुई थी। तब भाषा से जुड़े विषय इसके अंतर्गत सिखाए जाते थे, सीखने या पढ़ने की इस पद्धति में बच्चों की प्रतिभा को एक निश्चित परिधि में सीमांकित करते हुए व्यवस्थित रूप दिया जाता था और अंग्रेजी में इसी को 'डिसिप्लिन' अर्थात् अनुशासन कहा गया। भारतीय चिंतन-परंपरा में इसे विद्या-शाखा कहा जाता था। 'शाखा' कहने का तात्पर्य यह था कि विद्या को मूल में रखकर इसके विषय के विस्तार को पेड़ के विस्तार के रूप में देखा जाता था। एक तरफ जहाँ 'अनुशासन' में एक डोंचा बनता है, तो 'शाखा' में यह भाव टूटता और विस्तृत होता है। एक विषय से दूसरे विषय तक जाने को विद्या शाखा का अभ्यास करते थे। अनुशासन में एक सामान्य अध्ययन से विशेष अध्ययन की तरफ जाने का भाव था। इस प्रकार अनुशासन में किसी विषय के अध्ययन-अध्यायन की व्यवस्था का बोध होता है। जिस भी अनुशासन का विकास होता है, उसमें समय के साथ बदलाव होता रहता है और 100 या 50 साल में एक नए रूप में यह सामने आता है। एक समय हमारे यहाँ ज्योतिष एक बहुत बड़ा अनुशासन हुआ करता था, लेकिन आज विश्वविद्यालयों में यह 'खगोल भौतिकी' या 'खगोल विज्ञान' के नाम से पढ़ाया जा रहा है। एक समय पर्यावरणविज्ञान को एक बहुत बड़े ज्ञान का विषय माना जाता था, लेकिन यही आज चौर-धरे भाषा-परिस्थितिकी से अर्थात् सातक आ गया। इसमें भाषा-परिस्थितिकी का मतलब पर्यावरण का ज्ञान था और अर्थात् सातक के माध्यम का विस्तार पर्यावरण से संसाधन का सेवन के अध्ययन तथा संसाधनों से संपत्ति का सेवन के अध्ययन तक आया है। इस प्रकार यह समय के साथ बदलता रहता है। आज का समय अनुशासनों की परिधि के टूटने का है। प्रेच पिचक फ्लोर्टाई ने अपनी पुस्तक 'द पोस्ट मोडर्न कंटीनर' में लिखा है कि 'आज हम एक ज्ञान नहीं, बल्कि अनेक ज्ञानों तथा एक अनुशासन नहीं, बल्कि अनेक अनुशासनों के साथ रहते हैं।'

अरिम्दैन: भाषा एवं सामाजिक स्तर-मैद के आंतरिक संबंध पर कुछ प्रकाश डालिए।

डॉ. गणेश देवी: टीना मुनीम ने जहाँ बर्नाडो शा के एक नाटक चिगमेलियन पर आधारित बनी फिल्म 'मन पसंद' में काम किया था, उसमें वे एक फूल बेचने वाली लड़की के रूप में भाषा का व्यवहार करती हैं और भाषाविज्ञान के एक प्रोफेसर उनको भाषा पढ़ाने की कोशिश करते हैं। इसमें फूल बेचने वाली की भाषा को जिन श्रेणी की भाषा माना गया है और उसी को अनुशासन फूल बेचने वाले व्यक्ति को मंद बुद्धि का भी स्वीकार किया जाता है। इसी तरह एजुकेटिंग रीटा नामक एक अंग्रेजी फिल्म है, जो एक नाटक पर आधारित है। इसमें रीटा एक विधवा है, उसके अध्यापक यह मानते हैं कि उसको समझ बनाने का एक ही तरीका है कि सिर्फ बुद्ध भाषा सिखाया जाय। हमारे यहाँ अंग्रेजी में भारतीयों को अंग्रेजी पढ़ाना और उसके माध्यम से उनको समझ बनाने के उद्देश्य से ही अंग्रेजी-शिक्षा को प्रिजन बनाया था। इसी क्रम में अंग्रेजी का यह भी मानना था कि 'यूँकि भारतीयों को समझ बनाना है, इसलिए अंग्रेजी पढ़ाना होगा और इसलिए भारत में रहना अर्थात् देश पर शासन करना मजबूरी है। भाषा की अधिकृतता को परितस्तित करने वाली भी भाषिक संरचना होती है, यह सात के साहित्य से ही विकसित होती है। हालाँकि हमारे देश में इसका विशेषांश दिखता है, जैसे महाराष्ट्र में जो सातापीया यग है, उनकी मराठी को मानक बननी चाहिए, लेकिन ऐसा न होकर पुणे की मराठी को मानक माना गया है। इसी प्रकार हमारे संसद में जो हिंदी बोली जाती है, यही देश की आज हिंदी बननी चाहिए, लेकिन ऐसा नहीं है, बल्कि हमारे देश की हिंदी शायद मुंबई के फिल्मों से निकलती है या मजदूरी और किसानों से। तमिलनाडु में मणिप्रम, जो एक बहुत ही शास्त्रीय तमिल ज्ञानी गई थी, उसके स्थान पर जो आज जनता की भाषा थी, उसे मानक माना गया। इस प्रकार हमारे यहाँ जमीन से जुड़ी भाषा के शिष्ट भाषा बनने का प्रयत्न था, जबकि इंग्लैंड में उच्च-यग की भाषा आदर्य होती है और यहाँ से यह आज जनता के मध्य जाती है। इन सबके बावजूद भाषा की बुद्धता का निर्धारण हमेशा उस यग में ही किया है, जिनके पास ज्ञान और नियंत्रण था। हमारे यहाँ ब्राह्मणवाद और भाषाओं की विकास-प्रक्रिया का आधार में घनिष्ठ संबंध था। पाणिनी के अष्टाध्यायी में वर्णन है कि किस तरह से अष्टाध्यायी पढ़ाई जाए। सूत्र-पाठ में शिष्य गुरु से पूछता है कि 'उपदिष्ट' यानी 'बहुत अच्छी भाषा' क्या है? तो गुरु जवाब देते हैं कि जो शिष्ट लोग बोलते हैं, वही उपदिष्ट है। फिर शिष्य पूछता है कि शिष्ट लोग कौन होते हैं? तो गुरु जवाब देते हैं कि जो उपदिष्ट बोलते हैं वे लोग ही शिष्ट होते हैं। यही वह जगह है, जिसमें आम जनता कैस जाती है। शिष्ट और उपदिष्ट का निर्धारण हमेशा सातापीया लोग तय करते हैं। यह कई बार बहुत सुनियोजित न होकर भी किसी अन्यकही धरत पर आधारित रहता है। हालाँकि इस प्रारूप में कभी-कभी परिवर्तन भी हुआ है।

अरिम्दैन: भारत के लोक-साहित्य और जनजातीय जीवन में जो ज्ञान संचित है, उसको कैसे संरक्षित किया जा सकता है ?

डॉ. गणेश देवी: अगर आदिवासी जिंदा रहेंगे, तो ही उनका ज्ञान बचेगा, लेकिन वर्तमान अर्थ-व्यवस्था में उनके लिए कोई स्थान नहीं है, उनकी जमीन हम लगातार छीन रहे हैं, उनको पलायन करने के लिए विवध कर रहे हैं। जिस प्रकार अदरक के अंक को निकालकर हम दवा के रूप में प्रयोग कर लेते हैं और बाकी सब कुटेडन में फेंक देते हैं। ऐसा आदिवासियों के साथ संभव नहीं है। यदि कहीं भी हमारी इच्छा आदिवासियों के ज्ञान से लाभ पाने की है, तो उनके समाज को बचाना होगा, क्योंकि आदिवासीय संस्कृति का ज्ञान कोई भीतिविज्ञान, रसायनविज्ञान और गणित की तरह कोई लक्ष्य जग नहीं है, बल्कि उनका ज्ञान उनकी जीवन-प्रक्रिया का ही एक हिस्सा होता है। यह ज्ञान तभी तक सुरक्षित है, जब तक वे अपना स्वाभाविक जीवन जीते रहें और पर्यावरण से उनका सीधा जुड़ाव बना रहे। जैसे ही व्यक्ति के मध्य को प्यार को बचाने के लिए वह अलग-थक है कि वे टोनी व्यक्ति जीवित रहें, ऐसा नहीं संभव है कि जिसके प्यार को संरक्षित कर दिया जाय और व्यक्ति को अलग-अलग कर दिया जाय। आदिवासियों का ज्ञान उनके जीवन जीने की कला है। इसलिए ऐसी अर्थ-व्यवस्था को प्रथम दिया जाना चाहिए, जिसमें उनका ज्ञान और उस पर आधारित व्यवसाय को विकसित करके समाधान हो और आज की इस अर्थ-व्यवस्था और विकास के स्वरूप पर पुनर्विचार किया जाना चाहिए।

अरिम्दैन: आज जिस तरह बाजार में भाषाओं को प्रभावित किया है, उसमें शिक्षण के माध्यम के रूप में मातृभाषा के अधनाय जाने का विशेष आदिवासी इलाकों से ही हो रहा है, क्योंकि उनका ज्ञानना कि देश में अंग्रेजी और हिंदी में पढ़कर मुख्य धारा के लोग विकास कर रहे हैं, जबकि आदिवासी जनजातीय या छोटी भाषाओं के माध्यम से शिक्षण के बाद उनके बच्चे विकास की इस दौड़ से वंचित रह जायेंगे, इस पर आप क्या कहेंगे ?

डॉ. गणेश देवी: सभी के लिए उचित शिक्षण होना चाहिए। आज गंभीरता से विचार करने की आवश्यकता है कि भाषा पर किसी का स्थायी स्थानित्य नहीं होता है, जैसे फर्न और मीठी हैं, लोग उस पर आते-जाते रहते हैं, उसी प्रकार भाषाओं जिंदा रहती हैं और उसके बोलने वाले उससे जुड़ते और अलग होते हैं। इस प्रकार यदि किसी की इच्छा हो कि उनका एक भाषा से दूसरी भाषा की ओर स्थानित्य होना चाहिए, तो उनको इसका अवसर मिलना चाहिए। आज हमारे चार डी डिमैन्डिंग हैं। पहली व्यक्ति को उनकी मातृभाषा में शिक्षा की व्यवस्था करना और दूसरी जो इससे बचना चाहते हैं उन पर सक्ती न करके, उनके लिए इच्छित विकल्प उपलब्ध करना। अभी कर्नाटक के संदर्भ में उदाहरण व्यवसाय का एक निर्णय आया है। दूरदर्शन कर्नाटक सरकार की इच्छा को कि सभी लोग कन्नड़ के माध्यम से ही पढ़ें, इसी पर न्यायालय का कहना था कि 'जिनको कन्नड़ में पढ़ना है, उनके लिए अन्याय ही व्यवस्था को अंत्य बनाए रखें, लेकिन जो ऐसा नहीं चाहते हैं, उनको इसका अवसर मिलना चाहिए।' दूसरा उदाहरण है कि 'अन्य आदिवासी चाहते हैं कि वे स्थानिक, प्रेच या अंग्रेजी सीखें, तो उनको सीखने का मौका होना चाहिए। यहाँ मूल विचार यह है कि किसी आदिवासी को कहीं अवसरकत महसूस हो रही है कि वह अपनी भाषा छोड़कर दूसरी की भाषा सीखें। यदि उनको अपनी भाषा के माध्यम से ही उनके लोग में बहुत अच्छा व्यवसाय मिलने की संभावना हो, तो वे कहीं भला अंग्रेजी पढ़ने के पीछे आतीं।

अरिम्दैन: एक अंग्रेजी के प्रतिष्ठित एवं अकादमी पुरस्कार प्राप्त साहित्यकार को भाषाई सर्वज्ञाण के लिए जगह-जगह भटकाने की आवश्यकता कैसे महसूस हुई ?

डॉ. गणेश देवी: मैं एक अंग्रेजी का छात्र था और अरविंद घोष के उपर पी-एच.डी. का शोध पूरा किया था। अरविंद घोष इंग्लैंड में रहे थे। उस के लगभग 5 से 22 वर्षे तक उनके पिता की इच्छा थी कि वे कोई भी भारतीय भाषा न जानें, यहाँ तक कि उनके सपने भी अंग्रेजी में ही। बाद में जब अरविंद बर्मा आए, तो उन्होंने पहले छः महीने में बंगाली की पढ़ाई शुरू की। एक साल के बाद संस्कृत और मराठी सीख गए। इसके बाद जब वे पाकिस्थी गए, तो तमिल सीखे लगे। इससे पहले जब वे इंग्लैंड में थे, तो 2/10/2015

CONTEMPORARY CHEST OF DRAWERS
STARTING AT ₹ 10,999

Autumn Chest Of Drawers

Toriad Chest Of Drawers

Pinocchio Chest Of Drawers

LIPIKAN LADDER

100 ACRES FUTURISTIC TOWNSHIP
NEAR MUMBAI'S CENTRAL SUBURBS

» India (/india)

loses one language every 5 years: Linguist

- 5:04pm IST | Place: Ahmedabad | Agency: dna

et-kaul)

ww.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996)

/share?url=http%3A%2F%2Fdna.in%2F9KbF&lang=en&text=Gujarat+loses+one+language+every+5+years%3A+Linguist&via=dna @)

gle.com/share?url=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996&hl=en)

lit.com/submit?url=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996&title=)

Prof Ganesh N Devy, a celebrated linguist and Sahitya Akademi award winner, has also contributed to the People's Linguistic Survey of India, which has nearly 1,200 volunteers.

Says Prof Ganesh N Devy, a celebrated linguist and Sahitya Akademi award winner. Prof Devy's contribution in the People's Linguistic Survey of India has been indispensable. PLSI is an unofficial survey that has nearly 1,200 volunteers and is taking into account historical, political, social and cultural aspects besides linguistics. Excerpts

Why is preserving languages so important?

Every language is a unique world view. When a language disappears, the world-view held within it also disappears. Most of the languages that face the threat of extinction belong to indigenous people who have intimate knowledge of nature. And with their disappearance, the world's stock of ecological wisdom is increasingly getting wiped out.

What is the biggest problem faced by non-mainstream languages today? Any solution for it?

Macro languages like French, Spanish, Chinese, Hindi and English have spread into the domains like law, education and trade, performed earlier by non-mainstream languages. The real problem is that small languages are getting restricted in their inventiveness and are confined in their use. The solution, as proposed by UNESCO, is universal education through the mother tongue of a child.

Please elaborate on Bhasha Van (Forest of Languages) at Tejgadh, near Baroda

Bhasha Van is a preservation effort that took birth a year ago at a 10-acre plot near the Adivasi Academy in Tejgadh. More than 300 trees, each fitted with a bio-sensor, will speak or sing in an Indian language each time a person passes by. The project will become fully functional in a few years.

Did you face any problems while conducting the survey in Gujarat?

All **Gujarat (/topic/gujarat)** communities have been very cooperative. Many people told me that they mentioned their real mother tongue

rather than mentioning either Gujarati or Hindi during census survey. The Bhasha Research and Publication Centre has also been very supportive.

Sadly, about 20 of the nearly 52 mother tongues recorded in the 1961 Census in Gujarat cannot be traced today. I would say that, on an average, Gujarat has been losing one language every five years.

Tell us something more about Adivasi Academy's activities?

We conduct a course in tribal studies at the Academy where students construct dictionaries of their native tongues to chronicle them for future generations. Customs, traditions, recipes, clothing are also recorded. As these languages have been orally passed down from generation to generation, they have never been documented before.

The PLSI can be seen as the most important attempt so far to describe the Indian society and a book 'Languages of Gujarat' will be published later this year.

Is it true that eight new dialects/languages were discovered in the linguistic survey of Gujarat, two of which were in Ahmedabad?

It doesn't matter if a new language was found or not. What matters is that Ahmedabad has nurtured more than 80 speech communities. Do they know that there is a significantly large population of Bhanu speakers in the city? Amdavadis should be proud of their language diversity and start thinking of themselves as a truly multilingual metropolis.

What do you think about this?

▲ Interesting

▼ Not Interesting

Shares

(https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996)

(https://twitter.com/share?url=http%3A%2F%2Fdnai.in%2F9KbF&lang=en&text=Gujarat+loses+one+language+every+5+years%3A+Linguist&via=dna @)

(https://plus.google.com/share?url=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996&hl=en)

(http://www.reddit.com/submit?url=http%3A%2F%2Fwww.dnaindia.com%2FIndia%2Finterview-gujarat-loses-one-language-every-5-years-linguist-1510996&title=)

#Linguistics (/topic/linguistics) #Gujarat (/topic/gujarat)

Jump to comments

ALSO READ

तिसऱ्या लोकभाषा
संमेलनानिमित्त ज्येष्ठ
भाषासंशोधक, 'पदमश्री'
डॉ. गणेश देवी यांची
भाषेपुढची आव्हाने, सद्यस्थिती
आदी मुद्द्यांवरील ही मुलाखत
...

► प्रश्न : कोट्यवधी वर्षांपासून निर्मित भाषा मरून जातील, अशी भीती का निर्माण झाली आहे?

डॉ. देवी : भाषा वापरण्यासाठी पैसे मोजावे लागत नाही. प्रकाश, वायू वापरतो, तशी भाषाही आपण नैसर्गिकरित्या वापर करू शकतो. भाषा निर्माणाची उभी-आडवी वीण आपण बघितली. युनोस्कोने १९९१मध्ये केलेल्या एका सर्वेक्षणातून भाषेबद्दल चिंता व्यक्त केली. त्यानंतर त्यांनी २०००मध्ये मृत्युपंथास असलेल्या भाषांचा एक नकाशा तयार केला. त्यात त्यांनी ९०पेक्षा जास्त भाषा गेल्या २० वर्षांत मेल्यात, अशी नोंद केली. अमेरिकन संशोधकांनी गणितीय फ़डतीने भाषेबद्दल काही

देतो. वेदना व्यक्त करण्याची भाषा वापरली जात नाही. अशापद्धतीने ती लोपच पावत आहे. आनंद व्यक्त करणे, धोक्यात आले आहे. सध्या १ हजार ७०० भाषा हातपाय तुटून गेल्याच्या अवस्थेत आहेत. शरीरातील हात, पाय, एक कान, एक डोळ्या, नाक कापले गेल्यावर आपली जी अवस्था होते, तशी अवस्था आज या भाषांची झाली आहे.

► प्रश्न : भाषेच्या संदर्भात असे अरिष्ट केव्हा ओढवले होते?

डॉ. देवी : दहा हजार वर्षांपूर्वी 'भाषा मरी'ची साथ आली होती. जवळजवळ सर्वच भाषा मृत झाल्या होत्या. परंतु मानवाच्या उत्क्रांतीप्रवण वृत्तीने पुन्हा नवीन भाषा निर्माण केल्यात. पूर्वीचा

दुःखाचे व्यवस्थापन होते तेव्हा वेदनेची भाषा मरते!

चिंताजनक नोंदी केल्या आहेत. त्यात त्यांनी सध्या बोलल्या जाणाऱ्या सहा हजार भाषांपैकी चार हजार भाषा येत्या ८० वर्षांत मृत होतील, अशी चिंता व्यक्त केली आहे.

► प्रश्न : भाषावापर कसा होतो?

डॉ. देवी : भाषा वापराची सुमारे ९० क्षेत्रे आहेत. 'डोमेन्स ऑफ लँग्वेज' असे त्यांना म्हटले जाते. भाषा वापरात नवनवीन क्षेत्रे येत असतात. अलीकडे आपले दुःख व्यक्त करण्याचे शब्दच हरवत चालले आहेत. पोटात दुखत असेल तर डॉक्टरकडे जाऊन आपण सांगतो की अल्सरचा त्रास होतो. बधिरतज्ज्ञ आपल्या दुःखाचे व्यवस्थापन करतो. तो शरीराला वेदनेपासून मुक्त करण्याचे इंजेक्शन

माणूस शिकारीवर जगत असे. पुढे त्यांनी कृषी व्यवसाय स्वीकारला. त्याच्या शरीराची टेवण बदलली. या बदल काळात माणसाने २१ हजार भाषा निर्माण केल्यात. त्यातील बऱ्याच नामशेष झाल्या. आता सहा हजार उरल्या आहेत. या भाषा तेव्हा नैसर्गिकरित्या मृत झाल्यात. त्यात मानवी हस्तक्षेप नव्हता!

► प्रश्न : म्हणजे आज भाषा अनैसर्गिक संकटात सापडल्या आहेत...

डॉ. देवी : अगदी बरोबर! आज भाषांवर अनैसर्गिक मृत्यू ओढवला आहे. आपण म्हणतो सान्या जगाची चिंता अमेरिकेला लागली आहे. पण अमेरिका जसे 'मेल्टिंग पॉट ऑफ सिव्हिलायझेशन' आहे,

तशीच ती 'भाषा मृतभूमी'ही ठरू पाहत आहे. दहा वर्षांपूर्वीपर्यंत तिथे ८० भाषा बोलल्या जात होत्या. आता त्यापैकी ५४ भाषाच जिवंत आहेत. अर्जेंटिनाचेच बघा. तिथल्या शाळेत एकच भाषा शिकविली जात असल्याने तिथल्या अन्य ३५ भाषा नष्ट झाल्या; त्याही २० वर्षांच्या कालावधीत.

► **प्रश्न : भारताच्या बाबतीतही असेच म्हणता येईल का?**

डॉ. देवी : बहुभाषिकत्व, तसा स्वभावधर्म हे आपल्या देशाचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य होय. गौतम बुद्ध सर्वात मोठे बहुभाषिक होते. त्यांना जवळजवळ ६० भाषा यायच्या. बुद्धांनी प्रमाणभाषेपेक्षा अप्रमाण भाषेत प्रामाणिकपणे सर्वसामान्य, बहुजनांशी संवाद साधलेला दिसतो. पूर्वीच्या लोकांचे हेच सर्वसाधारण तत्व होते. सहजता आणि बहुभाषिकत्व हा नैसर्गिक मूळभाव गेले हजारेक वर्षे टिकून राहिला. मात्र मुद्रणाची साधने आल्यानंतर यात फरक पडलेला दिसतो. शिवाजी महाराज सहजगत्या पर्शियन भाषेत पत्रव्यवहार करीत. सोळाव्या शतकात अरमेनियन दुभाषी असायचे. ते सर्व बहुभाषिकतेतूनच जगाशी संवाद साधत होते. बहुभाषिकता घेऊन जगाच्या समोर जाणे ही खरी संस्कृती होती.

► **प्रश्न : मग या संस्कृतीला नख कसे लागले?**

डॉ. देवी : एकोणविसाव्या शतकात युरोपीयन राष्ट्रवादाच्या प्रभावाने एका भाषेला महत्त्व आले. त्यांनी आपला ईश्वर, आपला निसर्ग इतकेच नव्हे तर स्वतःकडे एकाच भाषेच्या माध्यमातून बघितले. आपला राष्ट्रवाद हा संत परंपरेपामून उदयाला आलेला. संत बसवेश्वर, अकम्मा, तुकाराम, कबीर यांनी ही राष्ट्रवादाची भूमी संचित केली. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर घटना निर्माण झाली. १९४६पासून १९४९पर्यंत चार वर्षे घटना निर्मिती समितीच्या प्रत्येक सभेत भाषेवरच मोठी चर्चा घडली. यातूनच घटनेत आठव्या क्रमांकाच्या

अनुसूचीनुसार १४ भाषांचा समावेश करण्यात आल्या. ज्यात संस्कृत, सिंधी व उर्दूही होती. आज यात एकूण २२ भाषांचा उल्लेख आहे. २२ भाषांना मान्यता असलेला भारत हा जगातील एकमेव देश आहे. बहुभाषिकत्वाचे महत्त्व मान्य केले पाहिजे. ही रचना स्वीकारल्याशिवाय भविष्यातील आव्हान पेलता येणार नाही. लोकतंत्र आपण स्वीकारले आहे. मात्र ते लोकतत्वातून; मिळून स्वीकारले पाहिजे. भाषेमुळे समाज घडला, हे जाणले पाहिजे.

► **प्रश्न : अलीकडे केंद्र सरकारने हिंदी, संस्कृतबाबत आग्रही भूमिका घेतली आहे...**

डॉ. देवी : मी आधी काय म्हटले, आपल्यात मुळातच बहुभाषिकत्व आहे. त्यामुळे कोणत्याही एका भाषेची सक्ती, आपल्या देशात कोणतीही सत्ता किंवा पक्ष करू शकत नाही. सध्या सत्तेवर आलेल्या पक्षाला भविष्यातही सत्तेवर यायचे आहे. त्यामुळे ते भाषासक्ती करतील, असे वाटत नाही.

► **प्रश्न : आपले भाषासंचित कसे वाचविले जाऊ शकते आणि कोण ते वाचवू शकतो?**

डॉ. देवी : १९६१च्या जनगणनेनुसार देशात १ हजार ६५२ मातृभाषांचा उल्लेख आढळून आला. मात्र अनुसूचीत २२ भाषाच आहेत. उर्वरित १ हजार ६३० भाषांवर; त्यांच्या जगण्याच्या हक्कावर फुली मारण्यात आली आहे. विशेष म्हणजे १ हजार ६३० भाषा बोलणाऱ्यांमध्येच- जे आदिवासी, भटके, बंजारी आहेत- खऱ्या अर्थाने पृथ्वी वाचविण्याची शक्ती आहे. पर्यावरणविषयक महान गुण आहेत. त्सुनामीत अंदमानमधील एकही जारवा किंवा ऑंगी मेले नाहीत, कारण त्यांना समुद्राच्या लाटांचा रंग कसा बदलला, हे वाचता आले. समजले. आपल्याला मात्र ते कळले नाही. ग्लेशियर केव्हा विघडले हे काश्मिरातील किन्नोरी जमातच त्यांच्या लाहोरी भाषेत सांगू शकतील. मात्र आज त्यांच्याच भाषा मारून टाकल्या जात आहेत. या भाषा जिवंत राहणे आवश्यक आहेत.

या जाणिवेतून आम्ही बडोद्यात 'भाषावन' प्रकल्प उभारला आहे.

► **प्रश्न : आपल्या भाषाविषयक कार्यांचा सरकारने काही बोध घेतला आहे का?**

डॉ. देवी : सुमारे ७०० कोटी रुपये खर्च अपेक्षित असलेला भाषिक सर्व्हे टाटा संस्थेच्या मदतीने केवळ ८० लाख रुपयांत आम्ही पूर्ण करू शकलो, याचे खरे समाधान आहे. सरकारने २०१२च्या जनगणनेत या सर्व्हेमुळे त्यांच्या सर्वेक्षणाचा 'मार्ग दुरुस्त केला' ही फार मोठी उपलब्धी म्हणावी लागेल.

► **प्रश्न : भाषा वाचविण्यासाठी कोणते उपाय केले जावेत?**

डॉ. देवी : सर्वप्रथम सचित्र शब्दावली कोश तयार व्हावा. शिक्षकांना याविषयी प्रशिक्षण द्यावे. शाळेतील भाषा माध्यमाच्या सक्तीच्या अटी बदलल्या पाहिजेत. सगळ्या शाळा या बहुभाषिक असाव्यात. कॅनडामध्ये तसे प्रयत्न झाले आहेत. आम्ही गुजरातमधील तेजगढ शाळेतील मुलांना एकाच वेळी सात भाषा शिकवितो.

► **प्रश्न : आणखी कोणत्या प्रकल्पावर काम सुरू आहे?**

डॉ. देवी : पुढील प्रकल्प हा Ethnographyशी संबंधित आहे. म्हणजे समाजाच्या ओळखीशी, अस्मितेशी संबंधित हा अभ्यास असेल. यात वाहेरून; परदेशातून आलेल्या नव्हे तर इथला मूलनिवासी गोंड, कोरकू, भिल्ल यांचा; त्यांच्या सामाजाविषयीचा अभ्यास असेल. यात विदेशी तंत्रज्ञान किंवा समाजविज्ञानाच्या आधारा घेतला जाणार नाही. या समाजातील माणसे स्वतःविषयी बोलतील. त्यांच्या वंश, परंपरा, अस्मितेचा इतिहास त्यांच्याच तोंडून जाणून घेतला जाईल. तो नोंदविला जाईल.

(मुलाखत - प्रा. राजेंद्र मुंढे)

૧૧. આર્થિક અહેવાલ

Bhsaha Account 2014-2015

April 2014 to January -015 Advance & Exp.			April-2014 to January -015 INCOME														
Month	Total Received	Total Exp	Balance	Return	Month	Health Income	Guest- Income	Entry Fee	Dontion	Library	Venue Charge	Admiss ion fee	Others	Art work	Bhasha Shop	Book	Total
April -014	29000	25816	3184		April -014	17150	24850	0	1000	0	0	0	0	0	500	0	
May-014	64100	62677	1423		May-014	14200	11900	0	0	0	0	0	0	770		0	
June -014	73850	57041	16809		June -014	22650	3000	50	0	0	0	500	0	796		550	
July- 014	10000	20352	-10352		July- 014	21300	200	840	0	0	0	5000	0	3636	800	840	
Aug -014	21000	24432	-3432		Aug -014	21250	6100	120	2000	0	0	500	0	2290		2360	
Sep-014	26000	10076	15924		Sep-014	28110	8175	40	0	0	0	0	1200	0		0	
Oct-014	148127	110041	38086		Oct-014	11500	1700	400	1500	0	0	1500	0	1912		500	
Nov-014	163800	124223	39577	13521	Nov-014	25150	35150	900	0	500	4500	0	0	738	3000	2805	
Dec-014	10000	66656	-56656		Dec-014	14250	33500	300	0	0	0	0	0	1938		1527	
Janu-015	98000	20655	77345		Janu-015	12850	1800	150	1000	0	0	0	0	727		225	
Feb-015					Feb-015												
March-015					March-015												
	643877	521969	121908	13521	Total	188410	126375	2800	5500	500	4500	7500	1200	12807	4300	8807	362699

108387

22000

SRM

PREPARE BY : Shakuntala Rathwa

Bhasha Account 2014-2015

Adivasi Academy Rasoda Division April 2014 to Jan.-2015 Income and Expenses.

Month	Advance	Dalaman	Milk	Veg.	Grain	Salary	Monthly Exp.	Total	Month	Income	Expenses	Profit Or Loss
April	30286		6930	11950	71099	18250	12158	120387	April	116505	120471	-3966
May	20000		3960	11382	30372	16060	23386	85160	May	64815	85160	-20345
June			3696	8992	32014	16060	9069	69831	June	67311	69968	-2657
July	25000		7070	18437	36208	16060	28809	106584	July	124180	106584	17596
August	23000		7700	17805	62741	16060	30159	134465	August	120640	134465	-13825
September	30000		4795	10692	61559	16060	20408	113514	September	114470	113554	916
October	15000	1686	4165	6148	13068	16060	612	41739	October	52660	41739	10921
November	20000		8330	25342	68775	16060	26498	145005	November	189000	145005	43995
December	17000		8295	22697	68266	16060	30496	145814	December	131777	145936	-14159
January	20000						12842	12842	January	5680		5680
February								0	February			0
March								0	March			0
Total	200286	1686	54941	133445	444102	146730	194437	975341	Total	987038	962882	24156

CASH ON HAND (RS) ----- 5849

PREPARE BY : *S.M. Rathwa*
Smita Rathwa